

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

VIII. füzet.

Erdély visszacsatolásának története

a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig.

(Első közlemény.)

I.

Az önálló erdélyi fejedelemség, a török hódítás következtében, Magyarország romjain épült fel s viszont a török uralom megszűnésével enyészett el. Ha a történelmi eseményekhez akarjuk fűzni a fejedelemség önálló politikai életének kezdő- és végpontjait, azt mondhatjuk, hogy Erdély Budavárának elfoglalásával született s ugyancsak Budavárának visszavételével szűnt meg. Nem oly értelemben, mintha amazt megelőzőleg s az ezután következő évek történetében az erdélyi fejedelemségről szó sem lehetne. Inkább csak azt fejezi ki e két határpont, hogy Erdély önálló fejedelemségének, mint *történelmi szükségnek* ez a két, Magyarország történelmében annyira fontos esemény jelöli határát. És valóban, ha Erdély történelmét a maga egészében tekintjük, ha vizsgáljuk a fejedelemség megszűnésének okait s azt a missiót, melyet a történelem e kis országnak a magyar nemzeti eszme fentartása és megvédése szempontjából kijelölt: még inkább arra a meggyőződésre jutunk, hogy az erdélyi fejedelemség kezdő- és végpontjául Buda vára elvesztését és annak visszavételét kell megjelölnünk. Sőt a mennyiben a fejedelemség előállítását történelmi szükségnek deklaráltuk, szabatosabban úgy fejezhetjük ki a fentebbi igazságot, hogy Erdély fejedelemségének Buda vára elvesztésével meg *kellett* alakúlnia s viszont Buda visszavételével meg *kellett* szünnie. A faj fenmaradásának erős szükség-érzete, a nemzeti érzés hatalmas ereje szabta meg itt a történelmi viszonyok alakulását. Az a hatalmas, faji és nemzeti öntudat, mely a magyar nemzet történetében mindannyiszor elemi erővel nyilatkozott meg, valahányszor a nemzet létét veszély fenyegette.

Ily szempontból lehet és kell tekintenünk Erdély történetét. Ez a színezet erősebb világtításban állítja eléink azt a missiót is, melyet a történelem jelölt ki Erdély számára.

Védbástyaúl szolgálni a magyar faji, nemzeti tudatnak; megvédeni a magyarság ősi tradícióit; fentartani, ápolni s szokásaiban, intézményeiben fejleszteni a nemzeti erőt, az ősi virtus lángját magasan lobogtatni akkor, a midőn az ősök által megszerzett haza nagyrésze a legválságosabb viszonyok közé jutott: ez volt Erdélynek történeti missiója. Ehez a — hogy úgy mondjuk — nemzeti, kulturális missióhoz, politikai hivatás is járult. Az t. i. mit Szilágyi S. e. szavakban fejez ki: „fentartani az egyensúlyt a két nagyhatalom között”.¹ És e kettős missió teljesítésében Erdélyország oly szép külön helyet biztosított magának a közös haza történetében, melyre dicsőséggel tekinthet a kis Erdőntúli ország, dicsőséggel és hálaérzettel gondol az anyaország.

Erdély országának a történelem által kijelölt eme missiója tehát a török uralom idejével esik össze. És az erdélyi fejedelemség belső hanyatlásának ideje is csaknem összevág a török birodalom hatalmának esökkenésével.

A kis Erdélynél talán szemmel láthatóbb ez a hanyatlás, de figyelemmel szemlélve az eseményeket, a XVII. sz. második felétől hanyatlást fogunk tapasztalni a török birodalmában is.

Az erdélyi fejedelemség a XVII. század derekán a rohamos hanyatlás lejtőjére jutott. II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen vállalata folytán az ország sokáig belső sebétől vérzett, mit éveken át a trón miatt dúló pártos viszálykodás súlyosbított. Mig végre 1661-ben török kézből új fejedelmet nyert Erdély, Apaffi Mihály személyében. Apaffit Kemény János halála után (1662. jun. 22.) nem háborgatta trónkövetelő. Nyugalmat, békét, megelégedést biztosíthatott volna országának a hosszas viszály után. Csak az volt a baj, hogy Apaffi nem a régi nagy fejedelmek közül való volt. Csendes, jó ember, de nem uralomra termett. Normális viszonyok között talán inkább bevált volna; főként ha böles tanácsadókra támaszkodhatik. De a fejedelem tanácsadói közül nem vált ki egy sem önzetlen hazaszeretetet s feláldozó buzgalom által. Sőt

¹ Ld. Pesti Napló, 1870. 307. sz.

inkább a tehetségre kiválóbbak is egymás ellen intézett önző érdekek harcában emésztették fel minden erejüket. A belső pártos viszály mintegy örökségképen s átok gyanánt nehezedett az országra. Lekötve tartotta az erőket, visszaszorította az önzetlen, hazafias munkára kész elemet. Ennek az áldatlan viszálynak esett áldozatul egymás után Erdély számos főura, kik származásuknál és tehetségüknél fogva hívatva lettek volna rá, hogy a hazának e megpróbáltatás idején jó szolgálatot tegyenek. Egy férfiú emelkedett ki a többi közül, a ki esze, ügyessége által mindvégig felszínen maradt. Ez a férfiú Teleki Mihály volt. Ő előbb Kemény pártján állott, s a háborús idők lezajlása után Sárospatakon vonult meg, de rokona, a fejedelemasszony kieszközölte, hogy Erdélybe térhessen vissza. 1663 tavaszán már Erdélyben találjuk. Itt előbb kővári kapitány, majd 1670 tanácsúr lett. Ettől fogva mindinkább növekedett befolyása és hatalma az udvarnál s két évtizeden át csaknem egyedül ő intézi Erdély sorsát.

Teleki Mihály ez időben kétségtelenül Erdély egyik legkiválóbb egyénisége. Tehetségét, „szép és gyors elméjét“ még Cserei is elismerte, ki különben nem szerette.¹ Vezérszerepre hívatott férfi volt ő tehetségénél és politikai rátermettségénél fogva, de nem volt jó iskolája; mint Bethlen Miklós jellemzi: jó cultura, tanítás és experientia nélkül volt.² Korának szülötte volt ő, melynek hibáit is örökölte. Egy idegen, XIV. Lajos francia király ügynöke, kitől mégis leginkább várhatunk elfogulatlan ítéletet, így jellemzi őt: „Ritkán találni oly sok jó és rossz tulajdonságot egy emberben, mint Telekiben. Tevékenysége hihetetlen, a legbonyolultabb ügyekben is eligazodik, vállalkozó, nagyratörő, előzékeny, mértékletes. Erényei mellett nagyok hibái is; igazságtalan, kegyetlen természetű, gyűlöletében engesztelhetetlen, erőszakos, cselszövő: semmi sem szent előtte, mikor dicsvágyát és bosszúját kell kielégíteni.“³

Valóban alig lehetne rövid szavakban találóbban jellemezni őt, mint az éles szemű idegen teszi. De a mit Teleki rossz tulajdonságául mond, az úgyszólván egész korára illik.

¹ Cserei Historiája (Ujabb Nemzeti könyvtár) 65. l.

² Bethlen M. Önéletírása (Szalay László Magyar Történelmi Emlékek) II. 37 l.

³ Szilágyi S. Erdélyi Országgy. Emlékek 17. köt. 61. l.

Kapzsi haszonlesés, rút, önző érdekek tusája, gyűlölség tartja fogva Erdély vezető férjainak lelkét. Ebben merül ki tehetségük. Mintha a köz iránt való önzetlen lelkesedés teljesen kihalt volna a szivekből. Hiába keressük. A kor historikusának, Csereinek tollából ugyanaz a siralmas, önző, gyűlöletes kép tűnik elénk, mint a mely ellen Erdély akkori kiváló püspöke, Tofeus Mihály küzd dörgegelmes beszédeiben. E sivár korban szinte jól esik tudnunk, hogy van mégis egy immunis terület — a szószék — hova el nem juthatott a corruptio mindent meglazító szelleme. A kálvinista prédikátorok az ó-testamentomi profeciák példájával intik, buzdítják a hívőket. Megdorgálják a kapzsi úri osztályt, nem kimélik a fejedelem személyét sem.¹

Mindez azonban kevés vigasztalás, mert a veszélyes lejtőre jutott Erdélyt fel nem tartóztatta.

Erdély önmagával is tehetetlen, le kellett tehát mondania arról a feladatról, mit az ősök az anyaország politikai jogai és lelkiismeret-szabadsága védelmében oly sokszor és oly fényes sikerrel oldottak meg. Pedig a 70-es évektől kezdve a magyarországi részen, a királyi Magyarországon a régieknél keményebb és tartósabb üldöztetést kellett szenvedniök. A hazátlanná lett s szabadságaik védelméért harezrakész kurucz csapatok élére nem volt kit állítani. Apaffi szívesen fogadta be a bujdosókat s szívesen segítette volna őket s talán országát is kiemelhette volna a süllyedésből, ha még egyszer egyesülhet Erdély a felvidéki részekkel. Most azonban a török parancsolt, ki nem szívesen gondolt Erdélynek esetleg a Felvidékkel való egyesülésére. Eltiltotta tehát a kuruczok támogatását, sőt nem jó szemmel nézte a bujdosók befogadását sem. Nem a kurucz mozgalmak ellen irányult a török eltiltó parancsa, mert hiszen ezek vele egy ezélra törekedtek, hanem mert jobban szeretett oldala mellett egy elgyöngült Erdélyt látni. Ez pontosabban megfizette adóját, már félelemből is; háború esetén is jobban felhasználhatta a gyöngye fejedelemség segítségét, ha úgy diszponálhatott vele, a mint

¹ Tofeus egyik beszédében, melyet a Gilányi-féle hagyaték ügyében tartott, hangsúlyozza, hogy, bár ő a fejedelemnek alattvalója, lelki dolgokban nem függ tőle, mert — mint mondja — „res divinae imperatoriae majestati non sunt subjectae“. (Ld. Konez J. Tofeus Mihály élete 18 l.)

saját ezéjainak leginkább megfelelő. A menekültek megsegítése kérdésében tehát a török döntött. Erdély nem folytathatott önálló politikát, olyat, a minőt a fejedelemség érdeke kívánt. Erdély kiválóbb politikusai pedig fel tudták fogni a bujdosók megsegítésének kérdését a maga teljes nagy jelentőségében. Bethlen Miklós hazájáért és egyházáért aggódó lelke nem nyughatik. Újból és újból tevékenységre szólítja a fejedelmet és Teleki Mihályt. 1672-ben ezt írja Telekinek: „Az odaki (t. i. Magyarországon) persecutiót szenvedő szegénységet az ide bé (t. i. Erdélybe) való rettenetes sok pusztára kellene behivnunk, ha eszünk volna és mind a fejedelemnek, mind a szásznak kedve volna hozzá. Ezen az úton épült meg a belgiumi republica. Mi is ezen az úton tétetnénk mind a jövő defensora, mind a mostani adózásra alkalmatosakká. Bizony pedig ha jól akarnánk, sok ezer embernek találnánk még helyet. Én ugyan a szebeni királybíróval minap is beszéltem, de a szász örökké lassú, ha rá nem dobolják“. ¹ Később még ezt írja: „A magyarországiak lármáját hallom. Istenért uram compescalja kegyelmetek, mert már Magyarország elveszett, de féltő, inkább is elvész, sőt Erdélyre hátokon hozzák a németet s aztán mi lesz belőle?“ stb. ²

Mind hiába e vészkiáltás. Erdélynek le kell mondania történeti missiojáról. A magyarországiak is belátják lassan, hogy Erdélyre hiába bízakodnak, mert ha rátámaszkodnak, „nádpálczához támaszkodnak“. ³ Azok a ránk maradt becses történelmi emlékek, melyek a bujdosók s Erdély viszonyát oly élénk világításban állítják előnk, mind azt bizonyítják, hogy a fejedelemség jó indulattal van a bujdosók ügye iránt, de segítséget adni nem képes. ⁴ A bujdosók tehát saját erejökre s külföldi segítségre voltak utalva s ha egységes irányú működést tudnak kifejteni, bizvást remélhették ügyök diadalát. De épen a vezérférfi hiányzott. A fejtelenség leginkább kitűnt, a midőn az 1677. év folyamán a bujdosók jelentős francia és lengyel segítséget nyertek s még sem mehetett ügyök előre. A vezér utóbb is Erdélyből került ki. Ez időtájt már a török sem ellenezte, hogy Erdély segítse a bujdosókat. A szövetségesek, főleg a francia, eleinte Teleki

¹ A gróf Telekiek marosvásárhelyi levéltárából közölte Konez J. Erdélyi Prot. Közlöny XXV. évf. (1895.) 23 l. — ² U. o. 24 l.

³ Konez J. Tofeus M. élete 48. l.

⁴ Ld. A bujdosók levéltára a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rendezte Deák Farkas.

Mihály személyében vélték a bujdosók vezérét feltalálni. De csakhamar kisült, hogy a huza-vona Teleki vezérszerepre képtelen. E végső szükségben is Erdély jött a bujdosók segítségére. Ha több nem telt, legalább vezér kelt az Erdőntúli hazából. Egy ifjú vitéz szállt ki innen a bujdosók közé még 1677. őszén. E nemes, vitéz ifjú gr. Tököli Imre volt. Teleki visszavonulásával ő lett a bujdosó csapatok természetes vezére. Még alig husz éves, de már bebizonyította, hogy hadvezetésre képes. „Tudott vezetni, irányt adni, parancsolni, kormányozni“.¹ Kiváló egyéni tulajdonságaival egy csapásra megnyerte a bujdosó csapatok ragaszkodását.

Tököli Apaffi beleegyezésével állott a bújdosók élére. A fejedelem azt vélte, hogy legalább ez úton fentarthatja az összeköttetést a magyarországiakkal. Tökölitől 1679-ben reversalist is vett, melyben Tököli erdélyi jószágainak elvesztése alatt kötelezi magát, hogy Apaffihoz hű lesz, német ellenséggel magyar ügy ellen nem „practical“ s Telekivel állandó összeköttetést ígér.² De Erdély tehetetlenségével ekkor már egészen eljátszotta a bújdosók bizalmát. A Felvidék hova-tovább maga szervezkedik egy külön fejedelemséggé, melynek látható feje az ifjú vezér, Tököli Imre lesz. Így a viszonyok önkényű alakúlnak oda, hogy az eddig keresett összeköttetés helyébe inkább idegenkedés lépett, a mi idővel a fejedelem és a vezér Tököli között is mindjobban mutatkozott.

Erdély gyöngé tehetetlenségét a bújdosók iránt tanúsított sikertelen részvét tette nyilvánvalóvá. Erdélynek magának is be kellett látnia, hogy régi ereje nagyon megfogyatkozott. A tejedelemség ugyan még fennáll régi alapjaiban, de már erősen megingatva. A legközelebbi idők története azonban az alapok, az ősi intézmények megdöntésének kérdését idézi fel. A 80-as évek elejétől kezdve Bécs felől Erdély önállósága, ősi alkotmánya van mindinkább fenyegetve.

II.

Az eddig nagy vonásokban feltüntetett mozzanatok Erdély képét állítják elénk a visszaesatolás történeti eseményeit megelőző időből. Magát Erdély visszaesatolásának történeti eseményeit pedig

¹ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. VII. köt. 346. 1.

² Századok III. évf. (1869) 223. 1.

a török bécsi hadjáratánál kell kezdenünk. E nagyfontosságú, egész Európa figyelmét és érdeklődését felkeltő esemény az 1683. évben játszódott le. A mi a megelőző két évben Magyarországon történt, az már bécsi ostrom előjátékának tekinthető. 1681-ben a kurnez csapatoknak mozgalmait a török moldvai, erdélyi és havasalföldi csapatoknak kellett volna segíteni, de a vállalat a vezetéssel megbízott Teleki tehetetlensége s a csapatok egyenetlenkedése következtében inkább kudarcra, mint eredményre végződött. Még a Tököli által előbb elfoglalt várak is visszakerültek a német kezébe. Most már a porta is belátta, hogy Erdély képtelen vezérszerepre. Ettől kezdve egyedül a népszerű ifjú vezér, Tököli felé fordult figyelme. A mire őt hadvezéri kiváló képessége s az eddig elért fényes sikerek kijelölték — hogy t. i. a felvidéki részek ura legyen — most már a török által is megerősítést nyert. Sőt, midőn Tököli az 1682. év elején azzal az ajánlattal járult a portához, hogy török segítséggel behódoltatja neki az egész országot: a porta őt Magyarország királyának ismeri el, mire vonatkozólag ez év szept. 16-án a szultán athnameját is megkapta.¹ Királyi címre azonban Tököli nem vágyakozott, hanem a Felvidéken alakult fejedelemséget szívesen fogadta s a magyarországi részek urának vallotta magát.

Apaffi kénytelen, kelletlen török rendeletre ez évben is (1682) Magyarországra vezette hadait, hol neki Tököli seregéhez kellett csatlakoznia. Hatvan vidékére érkezve (aug. 30-ika táján) már értesült arról, mire különben el volt készülve, hogy a porta Tökölit elismerte Magyarország urának s az újonnan választott királynak, botot, zászlót, kaftánt küld. Apaffi szeretett volna menekülni s hogy a visszavonulásra engedélyt nyerjen, követet küldött a vezérhez. Nem kapta meg. Fülelig kellett vonulnia, hol már az ostrom javában folyt s Apaffi hadainak csak az a szerep jutott, hogy a kivívott vár kerítéseit lerombolja. De részt kellett vennie Tököli királylány kiáltásának, az athname kihirdetésének s a jelvények átadásának ünnepélyes actusaiban is.² Elképzelhetni azt a feszült viszonyt, mely Fülel alatt a két fejedelem, meg Tököli és Teleki között létezett.³

¹ Egykorú magyar kivonatát ld. Századok 1876. 663. l.

² Szilágyi Erd. Országgyűl. Emlékek XVII. köt. 51. l.

³ Bethlen M. azt jegyzi fel önéletírásában: „Tököli nem hogy dependenter, de még correspondenter sem volt, a fejedelemmel, felénk sem jött.

Ha az előző év hadjárata kudarcot hozott a fejedelemségre, az ez évi több volt annál: ez a hadjárat Erdély megaláztatásával volt egyenlő. A sok hadviselés, követség küldés, ajándékok teljesen kimerítették Erdély anyagi erejét. A legkülönbféle segédforrásokhoz kellett nyúlniok, hogy a szükséges pénzt előteremtsék s ezzel szemben még egy nagy erkölcsi veszteség súlyát is viselniök kellett.

Ily nehéz viszonyok között érte meg Erdély az 1683-ik esztendő, a mely év reá nézve a vég kezdete volt.

Bécs ostromához a fejedelemnek újból ki kellett vonúlnia országából. Mind Apaffi, mind Teleki nagyon szerettek volna ez alkalommal is otthon maradni. Erre nézve kérték is a porta engedélyét, azt hozva fel okúl, hogy kimenetelük esetén a szathmári és egyéb német praesidium Erdélyre csap. Az ürügyet nem fogadta el a fővezér s így menniök kellett.¹ Julius 8-án indultak el s aug. 13-dika táján Nagy-Győr-Szent-Márton alatt ütöttek táborn. Itt sem várt rájuk sokkal nagyobb szerep, mint az előző évben Fülek alatt. Aug. 22-én vették az értesítést, hogy a győri hídat kell megőrizniök.² A török nagyvezér ezen intézkedése valószínűleg óvatosságból történt, hogy az erdélyi hadat távol tartsa a némettől s ne adjon alkalmat esetleges árulásra. De a Bécs ostrománál Erdélynek jutott szerep az ő politikájának csak előnyére szolgálhatott. Távol a küzdelem színétől nem tűnhetett fel az erdélyi hadak jelenléte oly ellenségesnek a német szemében, mintha a küzdelem színhelyén, Bécs alatt kellett volna állást foglalniok.

Kétségtelen, hogy Erdély már ekkor megérezte az idők jelét, de a mennyiben nem tudhatta előre, hogy a bécsi mérkőzésből melyik fél kerül ki győztesen, el kellett készülnie minden eshetőségre. A legutóbbi évek tapasztalatai után Erdélynek nem lehetett többé érdeke, hogy a török hatalom fenmaradjon. Ezért nem is tett semmit annak megsegítésére s Szilágyi szavai szerint ez „háborúban suzeraintól már ellenségeskedés”.³ Habár a törökkel szemben

becsülete s hitele a török előtt volt kétannyi, mint a fejedelemnek”. Teleki pedig Tökölit egy Mutyko nevű török által meg akarta etetni. (Szalay László kiad. I. köt. 530 l.)

¹ Cserei Hist. 134. h.

² Szilágyi Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. köt. 12—13. l.

³ Lásd Szilágyi S. értekezését: Erdély helyzete a két nagy hatalmasság között a XVII. században (Pesti Napló 1870. 307. sz.).

ellenségeskedést mutatni ez idő szerint még nem volt érdeke Erdélynek, de épen úgy érdekei kívánták, hogy a német irányába se mutassa magát nyílt ellenségnek. Már itt kezdődött az erdélyi kétszínű politikának az a mesteri fogása, mely még annyiszor ismétlődik Erdély visszaesatolásának további történetében.

Erdélynek Bécs alatt elfoglalt állása csak igazolása lehetett annak a politikai irányváltoztatásnak, melynek a fejedelemség már a bécsi expedítio előtt jelét adta, midőn megbízott követét a bécsi udvarhoz küldötte fel, hogy ott Erdély iránt jóindulatot eszközöljön. E követséggel Vajda László volt megbizva, ki előbb a nádornál egyengette meg bécsi útját. Hogy mennyire érezték Erdélyben a politikai irányváltoztatásnak szükségét, bizonyság rá a fejedelem levele, melyet ez ügyben máj. 3-án Esterházinak, a nádornak írt. Kéri ebben a nádor jóindulatát s hogy követét „mentől hamarabb kívánt jó válaszzal bocsássa vissza, mert akármely dologban is a késelem ártalmas, ez mostan fenforgó nagy dolgokban pedig veszedelmes“.¹

Az irányváltoztatásnak okait nem igen kell kutatnunk, hisz megtaláljuk azt a nélkül is az előbbeni évek történetében. Mióta Tököli a magyarországi részeknek ura, fejedelme, azóta a török Erdélyre nem sokat adott. Egészen Tököli személye lépett előtérbe, ki érdekeinek minden szálával a törökhöz volt fűzve. Erdély pedig már alig várhatott valamit is a török protectiótól. Útjaik tehát teljesen elváltak s Erdély útja nem vezethetett máshova, mint Bécs felé. Ezt az utat egyengette a nádor, kinek kedvező válasza már jun. 13-án ment a fejedelemhez.²

Vajda László bécsi követségének — mint az a nádornak tett relatiojából kitetszik — nem volt más ezéjja, mint Erdély irányában az udvar jóindulatát felkelteni. Meg kellett győznie e ezéjbl az udvart a felől, hogy a fejedelemség s az udvarnál gyűlöletes Tököli útja nem ugyanaz. Alkalom nyílt itt Tökölinek bevádolására, mint a ki elhitette a törökkel, hogy őt az egész Magyarország királyává választotta. Azért Tökölinek ne higyen ő Felsége, mert csalatkozni fog benne. Végül felajánlja a fejedelem Vajda által az ő közvetítését a törökkel kötendő béke ügyében.³

¹ Erd. Országgyűl. Emlékek XVIII. köt. 127—128. l.

² Ugyanott 128. l.

³ Ugyanott 130. l.

Nem lehet kétségünk a felől, hogy e politikának szerzője az éleseszű Teleki volt. Itt méltán alkalmazhatjuk reá a francia ügynök mondását, hogy a legbonyolultabb ügyekben is eligazodik. Valóban a jóhangulat kieszközlésére, a bécsi udvarhoz közeledésre sem az időt, sem a formát nem lehetett volna jobban megválasztani. Nem szabad tehát pusztán személyi sérelmeket hozni fel a politikai irányváltatás okául. Személyes sérelmek forogtak fenn kétség nélkül, mert egyrészt a fejedelem sem szívesen tűrte, hogy Tököli lett a Felvidék ura, másrészt Telekinek is zokon eshetett, hogy a leánya és Tököli között tervezett házasság meghiúsult. De ha pusztán ez okokra akarnók visszavezetni a Bécs felé közeledést, nagyon kicsinyes volna ítéletünk. Az oly nagy és fontos kérdés megítélésénél, a minő Erdély politikai színváltatásának kérdése volt, bárminő személyes érdekek eltörpülnek. Ha mégis Vajda László követségének egyik főczélja volt kimutatni a bécsi udvarnál, hogy a fejedelem Tökölinek inkább ellensége, mint barátja, ezzel együtt azt óhajtotta dokumentálni, hogy Erdély érzelmeinél fogva nem a török, hanem a császár táborához tartozik.

Fontos kérdés volt tehát Erdélyre, hogy minő eredménnyel végződik Vajda küldetése. A fejedelem már Bécs alatt járt hadaival s erről még semmi hírt nem vehetett. A nagy kerülő út, a háborús időben annyira nehéz közlekedés volt az oka. S hogy Vajda megbízatásának mégis eleget tehetett, nagyon sokat köszönhetett a lengyelkirályközvetítésének¹. Különben Sobieskinek, mint a császár szövetségésének jóindulata még azután is sokat használt az erdélyiek ügyének.

Mikor Apaffi a török nagyvezérrel Bécs alatt találkozott (aug. 22-én), már nagyon aggodalmas lehetett a törökök ügye. Ennek kell tulajdonitanunk, hogy a nagy vezér nagy szivességgel s mint Inezédi írja naplójában „igen királyi nagy pompával acceptálta“² a fejedelemet s közbenjárásra kérte őt a béke ügyében. Apaffi el is küldötte Crondorfnál kelt levelét Vajdának, melyben újból szívére köti a „medicatorság“ ügyét.³ Mindez hiába való volt, mert szept. 14-én Bécs felmentésével már eldőlt az ostrom sorsa s a török nagy veszteséggel vonúlt vissza Bécs falai alól.

¹ Apaffi hadjáratából visszaérkezését jelentve meg is köszöni a király jóindulatát (Erd. Orszggy. Eml. XVIII. 168.)

² Történelmi Emlékek II. köt. 8. l.

³ Ugyanott 152 l.

Apaffi nov. elején érkezett haza viszontagságos expeditiójából s aggódva gondolt a jövőre. Ez az év valóban nagy csapásokkal nehezedett az országra¹ s a legbizonytalanabb jövőre volt kilátásuk.

Ugyancsak ébren kellett lenniök s szemmel tartani mindenfelé az ország érdekeit, a mi pedig a háborús viszonyok között nem volt könnyű feladat. Tartaniok kellett a török táborból visszavonuló segédesapatoktól, nyugtalanította őket Tököli azon terve, hogy ő a török engedelmével Erdélybe vonúl téli szállásra.² Ugyan ez a veszély fenyegette a császáriak részéről is az országot, hogy ez úton kényszerítsék Erdélyt elszakadni a töröktől. Szerencsére ennek a tervének Sobieski útját állotta az udvarnál. Azonkívül a töröknek is nagyon érdekében állott, hogy Erdély határait megvédelmezzék, mire nézve a török fel is szólította a fejedelmet.³ Ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ország határait szorosabb védelemmel látják el. Megszorítják a bujdosók Erdélybe menetelét, sőt Máramaros és Somlyó vidékén egészen elzárják az érintkezést, minek Tököli követe által orvoslását kéri a fejedelemtől. Együttal figyelmeztetni óhajtja a fejedelmet, hogy a dolgot behunytt szemmel nem nézi, hanem — folytatja az instructio — „feltaláljuk utját satisfactionknak, és magunk, az mint lehet, orvolsoljuk is megbántódásainkat.“⁴

Az 1684-ik év aggodalmak között, de Erdélyre nézve minden nagyobb veszedelem nélkül múlt el. Az ország belső ügyes bajos dolgai közül mégis meg kell említenünk egyet: a Baresai Mihály nota-perét. Nem véletlen, hogy ennek is most kellett felszínre kerülnie. Sőt ismerve az erdélyi politikának mindinkább a német

¹ Méltán sóhajt fel Czegei Vas György ez év végéhez írt fohászában ekképen: Jehova eléged meg már a te maroknyi Erdélyben nyomorgó magyar izraelednek ennyi időktől fogván való sok nyomoruságát, háborúságát, az hatalmas nemzettől való nagy sanyargattatását, háborgattatását. Magy. Tört. Emlékek II. oszt. XXXV. köt. Czegei Vas György és Vas László naplóí 35. l.

² Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. 181.

³ Ugyanott 169.

⁴ Banesi Ádám követének adott instructiójában felpanaszolja még Tököli több sérelme között, hogy „a német császár részéről való személyek, az mieinknél jobban acemodaltatnak; azoknak az erdélyi fejedelem birodalma szabad receptacuumja, azokkal való correspondentia s jó szomszédság megtartatik.“ (Ugyanott)

felé hajló irányát, egész tisztán állanak előttünk annak indokai. Baresai Mihály Ákosnak, a fejedelemnek testvére, az udvarnak meghitt tanácsosa, a mezei hadak parancsnoka s udvari főkapitány volt. Több vád mellett, főként az a gyanú terhelte, hogy Tökölivel jó barátságot tart. Ismerve a feszült viszonyt, mely főként az a legutóbbi év óta Tököli és a fejedelem között volt, tanácsúrnál, udvari főkapitánynál ilyet elviselni nem lehetett. A ki az ér. ellenségemnek barátja, az nekem ellenségem: ennél az elvi igazságnál fogva került Baresai ügye az országgyűlés elé s „amaz istentelen töröktől tett Baresai Ákos fejedelem donatioit“ s köztük legelsőbb Baresai Mihályét „cassalni“ kellett.¹ Politikai per volt tehát ez s Baresait úgy kell tekintenünk, mint az új iránynak első áldozatát.

Bethlen Miklós ellene szavazott az indítványnak. Találóan jegyzi meg „vox“-ában, hogy a mi kegyelmes urunkat (t. i. Apaffit) is a török tette fejedelemmé, hátha jövődében ő nagysága donatioit és actait is cassálják? Azonkívül sajnálta ő a sok szegény ártatlan nemest, a kikre ez a per romlást hoz.²

Érdekes, hogy a midőn olyan per került felszínre, melynek Tököli s török ellenes hátterét nehezen lehetne tagadni: ugyanaz időtájt a török a fejedelmi udvarhoz az eddiginél nagyobb jóindulatát mutatja. Mert annak kell vennünk a porta azon elhatározását, hogy az ifjú Apaffi Mihály fejedelemmé választását megerősíti.³

Az örvendetes hír a Radnóton aug. 21-én megnyílt országgyűlésre érkezett meg, minek folytán a gyűlést elhalasztották. Nem sokára meg is hozta *Ozmán* kapucsi basa a császár „confirmationalis levelét“ a „császári donatióval és egyéb szükséges eszközökkel,“ (zászló, bot, kard, süveg tollastól és egy szerszámos török ló.) Szeptember 16-ára egyetemes országgyűlést hirdettek Fejérvárra, hol 18-án történt meg az ünnepélyes megerősítés.⁴

¹ Lásd az 1684. év márcz. 8-án megnyílt országgyűlés XVII. cikkét Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. köt. 218. l.

² Bethlen Miklós részletesen írja le a pör tárgyalását, saját voxát és a Baresai Miklósnak felrótt bűnöket (Önéletírása I. köt. 545—550. l. Magyar Tört. Emlékek. II.)

³ Az ifju Apaffi Mihályt még atyja bécsi expedíciója előtt fejedelemmé választották. Ld. ennek leírását Bethlen önéletírása I. kötet 542—543 l.

⁴ Ennek részletes leírását adja Vass György fentebb idézett naplójában 38—42. l.

Az inauguratiót megelőző napon (szept. 17.) isteni tisztelet is volt a

Ez az ünnepség egy kis derűt vont Erdély országának borús egére. Legalább egy pillanatra elterelte a figyelmet az ügyes-bajos állami ügyekről. A fényes múlt emlékei bizonyára önként felújultak a lelkekben, de ha a bizonytalan jövőre gondoltak, méltó aggodalom szállta meg őket. Az ország körül volt véve ellenséggel s már több felől határszéli becsapások nyugtalanították az országot. A török adóját kérte s a hadseregének Budára élelmet követelt.¹ A lengyel király pedig még ez év tavaszán arra hívta fel a fejedelmet, hogy szakadjon el a töröktől s csatlakozzék a keresztyén sereghez. Ez ügyben máj. 15-én Vajda Lászlót követségbe küldte a fejedelem a lengyel királyhoz. A Vajdának adott részletes utasítás előnkbe tárja az okokat, mely miatt Erdély nem szakadhat el a töröktől. Fel-
említi a sok romlást, melyet a német hozott a hazára, de másrészt utal a töröktől várható veszedelemre, ha az ország nyíltan elszakad. „Ő Felsőge, azt jól tudja, mint legyünk a pogányok torkába tétetve úgy, hogy legfeljebb elboríthatnának bennünket, valamikor kívánnák.“ Végül, ha a szükség úgy kívánná, kéri a királyt, vegye inkább ő oltalmába a fejedelemséget.²

Erdély politikai változtatásának ügye külföldre is eljutott ez időtájt. Állandó követséget Apaffi nem tartott ugyan külföldi fejedelmeknél, legfeljebb az egyes felforgó ügyekben küldötte el megbízottjait a szomszédokhoz, leginkább a lengyel királyhoz, kivel állandó correspondentiat tartott fenn. A míg néhány évvel azelőtt francia segítség támogatta a magyarok ügyét, olykor-olykor egy francia küldött is megjelent a fejedelmi udvarban s viszont. Ez idő szerint azonban egy más alkalom kínálkozott a fejedelemnek, hogy a politikai változás felől kikérje a külföldi protestans fejedelmek véleményét s Erdély ügyét jóindulatokba ajánlja.

Az erdélyi kálvinista egyháznak egy rég óhajtott vágya teljesült, midőn Kolozsvári István gyulafehérvári professort 1684-ben Németországba és Belgiumba küldte biblia nyomatás ügyében. Kolozsvári nem volt diplomata, soha sem járt politikai ügyekben, de ez

fejérvári nagy templomban, melyen jelen volt a fejedelem és fia is. Az alkalmi prédikációt a fejedelem udvari papja, Nagyari József tartotta. E rendkívül érdekes beszéd kézírata megvan az Erdélyi Muz.-Egylet kéziratárában (Kemény Manuscript. Hist. minor Tom. XXXI)

¹ Török-Magyarkori Államokmánytár VI. köt. 487. l.

² Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. 227—230 l.

alkalommal a fejedelemtől fontos politikai küldetésben is megbízást nyert. Ő neki kellett Erdély ez időszert legmeritalisabb ügyében közbenjárni a protestans fejedelmeknél.

Rendkívül érdekes Kolozsvárinak több rendbeli levele, melyet ő a rábízott ügyben Apaffinak és Telekinek „clavis“-szal (titkos jegyekkel) írt. E levelekben a brandenburgi választófejedelemmel végzett küldetéséről számol be. Tudatja a fejedelmet a választófejedelem Erdély iránt való teljes jóindulatáról. „Továbbá javasolja az méltóságos elector — írja Kolozsvári — hogy nagyságod országának mostani állapotjának változtatásával ne siessen, mert az hadnak kimeneteli mindenkor kétes . . . várjon még és az mit az idő hoz, azonnal készen legyen, melyik résztől akar nagyságod lenni. Igéri az méltóságos elector, hogy valamikor a dolog és az üdő azt fogja hozni és nagyságod is kívánni fogja, kész lesz mindenkor nagyságodhoz és vallásához szeretetét tehetsége szerint megbizonyosítani és az német császár ő felsége udvarában a nagyságod ügyét elősegíteni. Azon lészen a méltóságos elector, hogy az több orthodoxus (kálvinista) fejedelmek és protestansok is, u. m. az angliai király, Belgium, Palatinus Rheni (rajnai örgróf), Helvetus, Hossus (=Hessen) nagyságod mellett magokat közönségesen interponálják, hogy országát maraszthassa abban az állapotban, melyben mind a vallás, mind a fejedelmi méltóság és libera electio megmaradhassanak. Egyéb beszéd közben is meghagyá az elector, hogy megírjam nagyságodnak, hogy most követét küldi az német császárhoz, hogy Erdélylyel barátságosan bánjanak“ stb.¹

Telekinek még hosszabban és részletesebben ír Kolozsvári. Megértjük ebből, hogy odakint mennyire tájékozva voltak a magyar és erdélyi ügyekről. Szóba kerül Erdélynek Tökölivel való viszonya. Megkérdezi Kolozsvárit, minő viszonyt tart az ország a lengyel királylyal, kinek barátságát nagyon ajánlja. „És mondá azt is — írja K. — hogy senki többet nem használhat az német császárral való ügyünkben, mint a lengyel király. . . . A lengyel király és reformatus fejedelmek nem csak megalkudtatnák Erdélyt a német császárral, hanem azon alkalomnak hosszú időre való tanúbizonyosági és oltalmazói is lennének“.² Szóba jön továbbá a németnek fizetendő

¹ Erdélyi Prot. Közlöny 1886. 471. l. Közli Konez J. a Teleki-család marosvásárhelyi közös levéltárából.

² Ugyanott 222. l.

adó kérdése vagy bizonyos katonaság kiállítása stb., de már ezekhez a politikában járatlan Kolozsvári magától nem tud hozzászólni. Ilyen részletekbe menő politikai kérdésekre pedig instructiót aligha kapott.

Még Erdélyt a közeli változás ügye foglalkoztatja, odaát a magyarországi részeken nagy dolgok megvalósításához készülnek. A német sereg nem elégedhetett meg a bécsi sikerrel, hanem teljes erővel kellett hozzálátni a nagyszabású terv végrehajtásához, melynek célja volt a pogány törököt végképen kiszorítani a birodalomból. Az Odescalchi családból származó XI. Incze pápának, ki már az előtt is oly nagy buzgalmat fejtett ki a török elleni háború ügyében, sikerült létrehozni egy hármasszövetséget Lengyelország és Velence csatlakozása által. Az 1684. év aug. havától nem zavarta többé a francia sem a német hadsereget, mert 20 éves béke jött létre a versengő felek között.

Mindezen kedvező körülmények a háború folytatásában fényes sikereket eredményeztek.

Még a bécsi győzelem évében okt. 9-én a párkányi s. kevéssel rá az esztergomi győzelem következett. Az 1684. év pihenés éve volt s csak a francziával kötött béke után újult meg a lelkes küzdelem, minek folytán az 1685. év újabb győzelmekkel végződik. Előbb Visegrád, majd Vác kerül a császáriak kezére s aug. 16-án Érsekújvár is megadta magát. Budavárát is ostromolták, de ez évben még török kézen maradt.

Mindezen győzelmek kihatnak Erdély ügyeire. Minél szűkebbre szorúl a török birtoka Magyarországon, annál actualisabbá válik Erdély visszacsatolásának kérdése. Sőt az 1685-ik évben határozott formában is szőnyegre kerül.

SZÁDECZKY BÉLA.

Wesselényi levelei Kazinczi Gáborhoz.

Wesselényi az erős, férfias bátorság, edzettség és testi ügyesség mintaképe, ideálja ma is az ifjúság előtt. Tisztelettel övedzi emlékét a kegyelet a lánglelkű szónoknak és államférfiainak. Mind a mellett, azt hiszem, kevésbé ismeri igazán. Pedig meg vagyok győződve, hogy a vele való közelebbi ismeretség nem kisebbíti, de növeli alakját. Az ő makacs energiája a „nunquam retro“ jelszóval nagy dolgokat vitt véghez, melyeknek dicsősége talán nem egyszer más névhez kapcsolódik az utókor tudatában.

Egy tespedt, álmodozó vagy kétségbeesett korban erős korszellemet teremtett. Felébresztette, megerősítette és ébren tartotta a nemzeti öntudatot és önérzetet. Védelmezte és megvédte alattomos és nyílt támadásokkal és gyáva meghunyászkodással szemben a magyar alkotmányt, törvényt és igazságot. Előkészítette a nagy, mindent újjá alakító reformokat. Előbb könnyíteni igyekezett a szegény nép sorsán az úrbér szabályozásával. Aztán az örökváltság, szabad föld, közteherviselés, törvény előtt való egyenlőség érdekében harcolt. S egész sor messze kiható, akkor még meg se értett eszmeért tör lándzsát. Lelke a jövőbe lát. Gondolkozik az Ausztriával való közjogi kapcsolat pontos megállapításáról, a viszony rendezéséről. Látja a panszláv s általában a nemzetiségi rémet; eszközket keres a veszedelem elhárítására, szövetségekben, jogegyenlőségben, a nevelésben. S mindig és mindenütt mintegy alapelvnek tartja Erdélynek Magyarországgal való egyesülését, az uniót.

Nemesak a politikai téren, a társadalomban ép úgy izgat, ép hat, ép úgy alkot. Bajnoka, úttörője a nemzeti gyarapodásnak, a nemzeti művelődésnek. S hogy a küzdelmekben, a munkában erősek, kitarók legyenek, testedző sportokra kapatja az ifjúságot.

De elzáratása s megvakulása hosszú időre elvonták a közélettől. Ezalatt a viszonyok rohamosan fejlődtek. Ő már nem mindent értett meg s őt sem értették.

Már a márcziusi napok után szólott a tömeghez Pesten (ápr. 3.), Kolozsvárt ott volt az unio kimondásánál. Kinevezték Közép-Szolnok főispánjává s 1848. szeptemberében tagja volt a százas küldöttségnek, mely Bécsbe ment, hogy a királyt rábirja: jelenjék meg a nemzetgyűlésen a félreértések eloszlatása végett.

Ez volt utolsó közéleti szereplése. Már nemcsak félreértették, hanem rágalmazták. Nem hallgattak rá. Úgy érezte, hogy csak útban áll. Félre akart állani. S mikor Széchenyi megőrül, ismerősét, mondhatni barátját, Lambergert meggyilkolják: végkép elesüged, remeg a forradalomtól, Gräfenbergbe vonul vissza, a honnan csak 1850. ápr. 14-én indul vissza feldúlt, elti port hazájába s útközben Pesten, apr. 21-én, meghalt.

Alább közöljük egy pár, Kazinczy Gáborhoz írott levelét, életének e végső, csüggeteg korszakából, a melyek érdekes világot vetnek gondolkozására, kedélyvilágára.

Mind e leveleket egyik leánya, Katinka tollba mondvá írta, kit a válságos időben állandóan magánál tartott, míg másik leánya már férjnél volt, felnőtt fiai a esatatéreken küzdöttek végig az egész szabadságharcot. A III. sz. levelet neje, Lux Anna írta, kinek érzületére és lelki világára érdekes fényt derít a levél.

E levelek eredeti példányai a Borsod-Miskolezi múzeumban őriztetnek, hová Vladár Emil adományából kerültek s a múzeum igazgatója szíves figyelméből közölhetjük.

A levelek a következők:

I.

Pozsony, Sep. 30-án. 848.

Édes Gáborom!

Az elfelejtett utalványt küldöm. Kérlek küld Tóthot mentől előbb. Holnap többet; most nem lehet.

Barátod

WESSELÉNYI s. k.

Einen gruss von mir.

(A levél kis negyedrért íven van. Wesselényi leánya kézírása. Az aláírás W. sajátkezű írása. A levél külsején két kicsiny pecsét töredéke, a bárói koronával.)

II.

Pozsony Őszhó 1-én 1848.

Édes Gáborom!

Bár Tóth mentől előbb jőne; mert én jelenben titoknak és irnok nélkül vagyok. Nehány év előtt nem igen volt gondolható, hogy Wesselényi honának minden fiaitól s ifjaitól annyira leendjen el hagyva, miként külföldre utazván neki a vaknak ne legyen, ki olvasson s írjon.

Nóm s leányom bizonytal megteendenek e részben is körültem mindent, mi tőlük kitelik. De folytonos írás s olvasást tőlük nem kívánhatok, azon felül nóm nem is igen ír még magyarul.

Ha Tóth bármi okból is nem jőne, légy azon, hogy egy más, teljesen biztos és alkalmas egyént kaphassak.

Én nagy katharusban szenvedvén ágyban vagyok; s e miatt ma és holnap itt maradok.

Tegnapelőtt a gőzösön sokat kellett boszankodnom. Az utasok nagy serge ugyan (mert három négyszáz közt fogott lenni) általában szörnyedéssel szoltak a tegnapelőtti gyász eseményről; de voltak például Ujházy s Riskó (kik Kossuth által ide küldvék) ha a tettnek modorát nem is helyeslik; de igen természetesnek s talán maga rendén levőnek találták, hogy Lamberg ellen a nép dühbe jött. Mondják, hogy Lambergtől sértő arrogancia volt Pestre jőni; őt hazaárulónak nevezik s. a. t. Hogy ezeket hallván nem hallgattam, képzelheted.

Orey Lajos is velünk jött fel, Pista elestéröli gyászhirot a szegény anyjának Sopronyba megviendő; velük jött fel Festetich Miklósnó, ki Lamberg megöletéséről fogja a meggyilkoltnak nejét s gyermeke tudósítani. Orey mondja, miként beszélük, hogy Lamberg a kir. biztosságot nem is akarta elfogadni s hogy Pestre jövén s látván, hogy a kir. biztosság ellen mennyire fel vannak ingerülve; ő ezen állomást, habár azon sok hasznót reménylt tehetni, nem válalta volna fel s azt ki nyilatkozatni szándékozott. A szerencsétlen a tizenkettedik Lamberg volt, ki Magyarhonban elvérzett; csakhogy az őt megelőző tizenegy s azok közt kettő Szigethnél Zrinyi hősei közt honokért harezolva az ellenség csapási alatt hultak el; ezt pedig fene vaddá ingerelt söpredék nép, de nagygyára magyarok gyilkolták meg, éppen midőn békét akart, vést és szegyent megelőzőt honának kieszközölni.

Kérlek sziveskedjél nekem mentől előbb írni s ha e szívességet gyakran, mentől gyakrabban ismételed, nagy hálával veendem. Ha te távozol Pestről, kérd meg nevemben Kelemen Lajost, hogy engem az olyakról, mik Hirlapokban nem igen szoktak megjelenni, tudósítson. — Ezen igen derék egyén, erdélyi fi, most a cultus-ministeriumnál van alkalmazva. Szász Károlytól meg lehet tudni lakát.

Azonban ha Te mást ösmérsz, kit arra, mit óhajtok, meg fogsz bizni és kérni, azt sem bánom.

Élj boldogul. Köszöntsd a köszöntendőket s szeresd barátodat

WESSELÉNYI s. k.

(Széles negyedrét alakú levél, az írás W. leányáé, a levélen sem pecsét, sem külső czímezés nincsen.)

III.

Pozsony Okt. 1. 1848.

Lehetetlen hogy legaláb egy pár sort ne irgyok magának édes Kazinezy.

Mik igen unalmasan érkeztünk ide, borszasztó sok ember volt a hajón, allig lehetet mosztulni. Miklos szegény rosszsúl lett, igen nagy nádhat kapott, anak követkesztőben ma és holnap itt maradunk.

Nem kell emlitenem, hogy maga nekünk igen igen esokszor eszszünkbe jutott; es gondoltam milly gyógyörü volna, ha maga minkett vallóban egyszer meglepne, de remélni sem merem azt, mert az igen is szép volna.

Igen nagyon óhajtottam magáának megmutatni, hogy nem ugy van mint Miklós épen most írja, hogy én nem tudnék magyarul írni, anniba ikasza van, hogy én nem szoktam, de ezt csak aszért nem teszszem mint hogy nem mertem, mert senki sem tanított reá, de tudván magának örömet szeresz, ha tölem a magyar nyelvben hibákat hal, most az égyyszer igen sok örömet akartam szereszni. Ha sükerült igen nagyon örülni fogok. Nem is engettem, hogy vizsgályák meg, ugy kell maradni, maradni a hibákkal együtt, de égyér mégis engedelmet kérek, tudniilik hogy én mindig önt helylet magát mondom, oka az, hogy nekem aza szó, maga, szivesebnek tetszik, mint a másik, az igaz hogy most inkább mondják önt, mert divatosab, de ere nészve inkább maradok a régi korba vagy is inkább a régi szokásba. Ámbár kérnék ere magától felvilágosítást a jövőször hogy irjom. Vidjen foró köszönetemet becses em lekért igen nagyon örvendtettem, mindig igen kedvesen fog ez éngem emliteni a mi tréfás fogadásunkra.

Örvendeztessen meg édes barátom, egy pár sorral. Én nem tudom magamnak képszelni, hogy mi lesz belölem ha én most nem járhatok töbött gyűlésbe. Igen nagyon kérem, ha lehet irjan nekem minden héten égyyszer, mit törtönyik az alsóházban, ezt de meg inkább magát elvárja

barátnéja

WESSELÉNYI MIKLÓSNÓ.

Az ismeretes követnek kérem szives közönetemet meg mondani.

(A levél kis negyedréten van írva. Wesselényi Miklósné saját kezeírása. A levél külső czíme: „Kazinczy Gábor úrnak Pesten^a. Rajta pecsét.)

IV.

Hohenstadt. Őszhó 4-én, 848.

Édes jó Gáborom!

Vagy három napot kelle Pozsonban ülnöm, vagyis feküdnöm. Tegnap este jövék el onnan Gänsendorfba hálni, hogy ne kelljen Pozsonyból a gyermekekkel oly jókor indulnom; és hogy a sógoroknak elég idejük legyen a vizitálásra. Még Pozsonban tudók meg a Zichy Ödön szomorú végét. Bú feje nagy magasztalást soha sem érdemelt; de azt hiszem ily felmagasztalásra sem volt érdemes. Az akasztások, kivált a kaputosok akasztása ha divatba jön, félhető, hogy ezen divat még több s dühösebb követőkre találhat s még többbe kerülend, mint bármely más divat. Sok kendere trem Magyarhonnak; de kevés szállon van azon áldás, hogy belőle honáruuló számára kötél készüljön, azért nagyon meg kellene válogatni hogy ezen drága és ritka készítmény kinek nyakára készüljön.

Utunkban sok helyt hallók, hogy innen Morvából, főként pedig Csehországból, sok katonaság (20,000 főnyi) gyűjtetik össze a végre, hogy Magyarországra vitessék Pozsonynál, vagy mint többen állítják Sopronynál. Nagyon szeretném, ha Deák, Klauzál, Bezerédy, Keményék, Kovács, Somogy, s Te vagy a táborba mennétek harezolni Jellachich ellen, úgy mint az most már mindenkinek, ki teheti, szent kötelessége, vagy pedig magatokat későbbi nem kevésbbé szükséges harezra megtartandók, Gräfenbergbe jönnétek. Pesten ti most semmit sem használhattok, ellenben a reactionálisok rég táplált haragja s a tulzók tulzása egyenlően hozhat reátok bajt, s veszélyt is. De ha ez nem lenne is, nem jó nekünk s a hon hozzánk hasonló, nem mámorból, hanem mélyen gyökerezett buzgóságból többi hiv fiainak most a surlódások közt koptatnunk el magunkat. Lehet, s azt hiszem leend még reánk is szükség.

Aggódok, hogy míg én Pozsonban betegen mulattam, Tóth feljött s engem Freyvaldauban nem találván, megint visszaindult. Ez gonosz tréfa lenne. Mi itt a vaspályát elhagyván, posta szerkérrel megyünk, holnap 8 órakor indulván Schönbergen és Viesenbergen át Freyvaldauba, vagyis Gräfenbergbe, hova holnap délután megérkezendünk.

Ujra is kérlek menjetek a táborba, vagy jöjjetek Gräfenbergbe. Nóm s leányom is csatlakozik e kéréshez. Áldjon, vagyis oltalmazzon az ég!

(A levél széles negyedrért alakú lapra van írva. Az írás a Wesselényi leányáé.)

V.

Freyvaldau, Ősz hó 16-án. 1848.

Kazinczy Gábornak Áldást.

WESSELÉNYI s. k.

Ez órában vevém 11-iki leveledet. Sietve válaszolok, mert az itteni Magyarok sürgönyt küldnek Kossuthoz. — Én most két okért nem mehetek. Egyik: mert tegnapelőtt éjjel oly borzasztó gyomorgöresöt kaptam, mely 19 óráig kizozván, a gyomor- és bélgyuladásnak más világra nyiló ajtaja küszöbén álltam. Most jobban és fenn vagyok; de Prisznitz múlhatlannak véli, hogy komoly gyógy mód alá vessem magamat s azt már meg is kezdettem. Nem mehetesemnek másik s az említetennél talán még eldöntőbb oka, éppen azon 10-iki határozat, melyről irsz. — Ha éppen indulófélben voltam volna is, ezen határozatra kéntelennek érzénem magamat itt maradni. — Elösmerném ugyanis visszatérésemmel, hogy kötelességemet feledve távoztam Pestről; mit pedig elősmerni soha nem fogok; és gyávaságot árulnék el, büntetésseli fenyegetésre menvén vissza. Jelenleg csak azon esetben fogok visszatérhetni, ha előbb reám nézve kivétel fog a visszamenésre kényszerítést illetőleg tétetni; s ki fog mondatni, hogy én mint vak s itt magamat gyógyíttatni kéntetett, nem vagyok kéntelen vissza menni. Ezt megírák Kossuthnak. De azt is megírák, hogy ezen esetben is, csak úgy megyek vissza, ha ott valamit használhatok; mert arra, hogy csak a felsőházi padokat melegítsem, vagy pedig üléseken kívül a vakszerenese kaczer nevései által megrészegült tulzókkal ezivódjak, vagy közülök valakinek hasába legyek kéntelen lönni, vagy valamelyik által a magaméba lövetni; arra nem érzem magamat hivatva.

Az én hitem az, hogy én most Pesten semmit és szintoly kevészet használhatnék, mint a hogy ott létem alatt nem használhattam. Megtettem volt pedig mindent, mit magamat reá kéntetve is tettem arra, hogy hatást gyakoroljak, meggyőződésem szerint használjak. Tulakodásig igyekeztem a ministerekhez közeledni, s ministerelnöki előszobában *Wes elényi töltött órákat*. — *Zárkozott keblük voltak* s maradtak a ministerek töbnyire irántam, s mi befolyást sem gyakorolhattam. A felsőház nullificált állásában nem is igen nyitott tért a hathatásra; de annak tagjaira sem volt ismételt merényeim daczára is semmi hatásom. A követek, ti édes barátim, azon conferenziákat, melyekben sükerült volt jelenlehetnem, sőt szerepelnem is, mindjárt az első napokban megszüntettétek; s a mi conferenziákat tartottatok, azokból, korhoz s körülményekhez nem illő pedantsággal kizártatok mindent, ki nem követ, s úgy engem is. — Arra, hogy egyiket, vagy másikat közületek egy pár szóval-

tásra lefülelhessek, hol lesbe kellett állanom, hol hajtó vadászatot tartanom reátok. S mégis et tu mi filii Brute, te, ki a dolgokat legjobban tudod, vagy egyik azok közül, kik hibáztatnak, hogy Pestről eljöttem; s ezen eljövetelnek tulajdonítsd egy részben pártunk dissolutioját. Ha higgadtan fontolod meg a dolgot, bizonynyal átlátandod alaptalanságát azon vádodnak, mely megvallom tőled jövőn, nékem fáj.

Hívásodat motiveálván arra hivatkozol, mit Shackspeare Ceasar nejét illetőleg mond. Azon mondás csak a Ceasar roppant hiúságának bizonyossága; de neje valódi becsületének alaptalan gyanú színt oly kevéssé árthatott; s ártatlansága önértetét színt oly kevéssé zavarhatta, mint a hogy azon tisztán tartott s tartandó nevet azok előtt, kik tényekből ítélendek, puja lelkű s eszüek rágalma nem szeplősítheti, s nem háborgatandanak oly galát koholmányok, melyekre óriási megvetéssel tekintek.

Tóth a bajba jött, s bajt csinált titoknak, Pozsonból visszateére azért, mert Neudorf és Schlosshof közti hid fel lévén szedve, Gänsendorfba gőzkoesi nem megy. Ha egy kiesint tudakozódik Pozsonba, bárki is meg mondja neki, hogy Stompfa, Malaeka s Lévárt felé könnyen és olesón el lehet éppen a Morva vizéig s azon által menni, hol Dürrenkrutnál (Gänsendorfhoz közel) az ide jövő gőzkoesira ülhet. Most már valóban nem tudom, mit tanácsoljak neki s mit rendeljek iránta. Hogy én megyek-e s mikor Pestre, a feneb-
biekből láthatod, minő bizonytalan, — talán legjobb lesz ha Pesten vár, míg a comunicatio helyre áll; vagy mig valami jó alkalmat talál Morva felé jönni Ohmützig. Ha hamar nem jöhet, teendek Vodianernél rendelést, hogy havi fizetését ottan kikapja. Kérlek, mond meg neki, miként igen hibásan tette, hogy a megyémből jött hivatalos levelet nem tette Pozsonban postára. Én Pestről s Pozsonyból minden hivatalos s nem hivatalos levelet pontosan veszek. A kérdéses levelet tegye haladék nélkül az ide jövő postára. — Pestről elmentemkor reád bizott kéréseimet miként igazítottad?

Pesti barátainkat, kik még ott vannak, szívesen köszöntöm. Somogyynak mond meg, hogy bár ő hibázott, nóm jelenlétében kissé pokrőczosan viselvén magát, mégis sajnálom, hogy talán igen dörgős hangon nyilatkoztam: azért ne haragudjon reám, én sem haragszom reája.

Nóm igen szívesen köszönt, valamint leányom is. Irj mentől előbb. — Kérlek mond meg László Imrének, ha ott van, vagy ha ő nincs ott, Buda Sándornak, hogy folyamodjanak a megye nevében mint az alsóházhoz, mint Kossuthoz katonai segélyért, a kítörő vagy pedig már ki is tört oláh lázadás elnyomására; különben Erdély s főként a Szilágyság színt oly s nemzetiségünket még fenyegetőbb veszély forrásává váland, mint a milyen Horvátország. Pap Zsig-

mond kemény felelőség terhe alá téve, talán leküldendő Kővár vidékére.

Külső címzés:

Kazinczy Gábor urnak

Pesten.

(A levél széles negyedrért íven van írva. Wesselényi leánya kézírása. Az első sor sajátkezű. Kívül bárói pecsét, koronával, szélein két sisakos vitéz. A címzés W. neje írása.)

VI.

Freyvaldau Okt. 27-én 1848.

Édes Gáborom!

Már több ízben írek néked s tőled mostanság levelet nem kapék. Itt mutaták nekem a Budapesti Divatlapnak néhány sorát, melyekben a Martiusnak rólam sértőleg szóló nyilatkozatát minden ellenészrevétel nélkül közli. — Sajnos lenne és leverő, ha ti barátim mellettem fel nem szólalnátok. Sokkal illőbbnek tartom, hogy ti tegyétek ezt, mint hogy én cáfolgassam a cudar rágalmakat.

Kérlek, mond Bezerédynek, hogy vettem f. h. 20-iki levelét, s ha lehet még holnap irandok neki. Ó megint hi Pestre, hogy ott működjek: mintha nem sietnék oda, vagy el is jöttem volna onnan, ha látnék ott számomra tért és módot a hasznos működésre.

Azonban a megyémbeli dolgok olyanok, hogy ha e napokba nyugtató hirt nem veszek onnan, azon leszek, hogy Pestre mehessek, ott megyém érdekében mindent, mit lehet, megkísérlelő. Mehetésem egyébiránt most attól is függ, hogy Vodianer küldött utalványomra küldhet s küldend-é ide pénzt, mert nincs annyi pénzem, hogy itt is hagyjak itt maradandó leányom s gyermekeimnek, s útra is legyen

Nőm s leányom szívesen köszöntenek, Miklós is esókolja Kazinczy bácsit. — Élj boldogúl

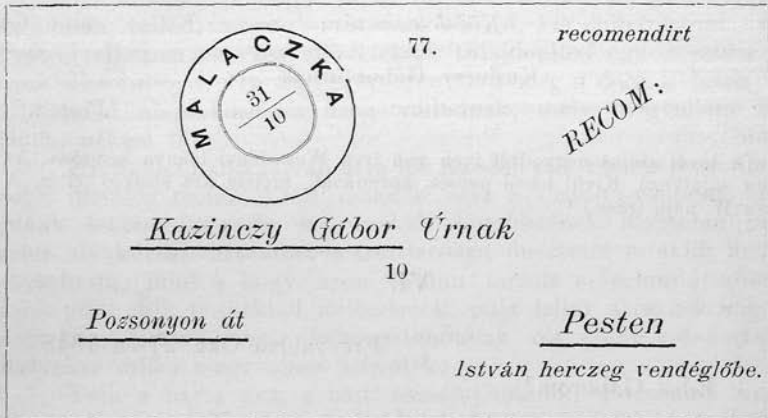
barátod

WESSELÉNYI s. k.

U. i. Deákot, Klauzált, Kemény Zsigát és Somogyt köszöntöm.

(A levél széles negyedréten Wesselényi leánya kezével van írva, W. sajátkezű aláírásával. A címzés magának a levélnek tisztán hagyott oldalára van írva s azután borítékszerűleg összehajtogatva s a cím W. nejének az írása. Az összehajtáson a bárói pecsét.)

A levél külezíme :

VII.

Freyvaldau. Nov. 3-án 1848.

Édes Gáborom!

Nem tudom vetted-é, már több ízben s utóbbi okt. 27-én irt leveleimet. Én nem veszek Pestről senkitől egy sort is, s tegnap már hirlapot sem kapánk. Kinos bizonytalanságban élünk a Bécs felől szárnyaló, de még kétséget engedő gyász-hírek miatt; s az Erdély siralmas sorsáért. Ez utolsót illetőleg érzem vakságom szülte gyötrelmeimnek legkeserűbbikét. Ha látnék, a szegény kis Erdély megmentésére, serget gyűjtő barangoltam volna már be magyarthont s az öszvegyűjtött, s fellelkesített harezosokkal egyesülnék a vitéz székelyekkel, s egy jó paripa hátán, súlyos kar és karddal éreztetném a reactió gaz kölykeivel, hogy a magyar-irtás pokoli művének mi érdemlett bére. Mit az egész országra nézve, mint legfenyegetőbbet láttam s mondtam előre, t. i. a paraszt-lázadást: bekövetkezett Erdélyben; s nagy annak hihetősége, hogy onnan tovább is harapódzik. Hányszor nem mondtam, hogy bajunk legnagyobbika, s az ellenünk működő, s leginkább felhasználható vész anyag, a sorkatonaságban, s a népnek monarchikus és urat s birtokost gyűlölő szellemében van. Im, amaz által hatnak erre, s a császár nevében s érdekének ürügye alatt fejlődtek ki, s vannak borzasztó napirenden Erdélyben az 1846-iki galicziai események. Magyarhonban kedvező volt az ügyre nézve, hogy Horvátok úgy mint Ráczok raboltak, gyilkoltak. A rablók, s gyilkosok ellen nem nehéz volt a népet fanatizálni. Kétségbeesés, elkeseredés varázsolta

elő a népfelkelést. De ha fegyelem alatt tartott hadsereg jött volna vagy jöved ellenünk, a köznépet nem sarcolva, nem bántva, sőt annak ígéreteket téve sat., akkor nem tudom miként sikerülne, felkellesíteni azon köznépet, mely nyert szabadságát, s jogait éppen nem nekünk, hanem a császárnak, vagy királynak tulajdonítja; s attól éppen nem, sőt inkább tőlünk félti; s a mely felelős ministerium, sajtószabadság s több efélelvel, — miről tiszta fogalma nincs — mit sem gondol. Lelkemre mondom, nem tudom fejemből azon jósló, vagy előérző gondolatot kiüzni; hogy majd lehet még, ármányos proclamatiok által eszközölt, s a sorkatonaság, vagyis inkább tiszteik által vezetett, oly irányu népfelkelés, a Királyhágon innen is, milyen azontul már. — fájdalom — létezik. Azonban a Magyarok Istene talán kegyes leend aggodalmomat meghiusítani; s a veszély tátongó örvénye torkából kiragadni e szegény nemzetet.

Éppen most érkezik a posta Bécsből, pusztá híreken kivül semmit sem hozott. Pestről is nekem csak egy elmaradt Közlönyt, s Tóth Ferencz oct. 30-ikáróli levelét, de a melyben ő saját magát illetőkön kivül, egyébről egy szót sem ír.

Tóthot illetőleg én neked Oct. 16-án terjedelmesen irtam. — Az ő most vett levelében ugy látszik, hogy vagy te nem vetted azon levelemet — mit több tekintetből nagyon sajnálnék — vagy vele csak futólag s részibe közölted a felőle irtakat. Reá nézve, azon levélben leglényegesebb az volt, hogy miután Pozsonyból megtért, legjobbnak látom, miként várjon ő Pesten, míg az ott és itt közti közlekedés megnyílik, vagy én oda megyek és hogy ott maradni kellettése esetére havi fizetésének ott leendő kifizetése iránt rendelést teendek.

Ennek következtében irok is ma Wodianernek, hogy fizessen neki fizetése fejében 50 azaz ötven pp. frt. Kérlek mond meg neki ezt. Leveléből ugy látszik, hogy ő nem vette Pestről oct. 9-én irt s ide 14-én érkezett levelére 15-én irt válaszomat.

A napokban megyémből annyiba nyugtatóbb hirt vettem, hogy a hon véd. orsz. bizottmány által a Kővári s azután megyémbeli lázadás elnyomására Nagy-Bányára gyűjtött fegyveres erőtől és hogy ennek a megyén és általunk felszólított több szomszéd megyék közre munkálásától, sükért reménylhetni. Bár kaphatnánk oda egy pár ágyut Károly felől küldendő; inkább imponálni, mint működni.

Oct. 27-iki levelemben az iránt is irtam neked, miszerint bizton reménylem, hogy barátaim közül találkozni fog egynél több, ki mellettem fel fog azon gaz vád ellen szólalni, melyel engem a Martius nem tudom melyik számában s annak nyomán a Budapesti Divatlap mint hallom 15-ik octóberbe megtámadni nem átalott.

En Pesten mint az Erdélyi orsz. bizottmány tagja napi díjamat Szept. 15-ikéig ki vettem; de azutánra is eljövetelemig, azaz

Sept. 29-edikéig annyival inkább conpetal, mivel még ülésztünk, ha e 12 napra 5 frt.-jával számított hatvan frt ezüstbe ki lehet kapni, jó lesz Tóthnak pótlékul. Kérlek járj benne, hogy megkaphassuk számára.

Nőm s leányom tégedet igen szívesen köszöntenek. Miklós gyakran emlegeti Kaziney bácsit, ki a hebibe atarta dudni. — Egészségünk nem igen jó, nőmet fogfájás gyötri, én pedig a gyo-morgöresi roham Damoclesi kardja alatt élek. Kérlek írj magadról, barátainkról, ügyünkről.

Epedve vár tőled tudósítást

barátod

WESSELÉNYI s. k.

(A levél széles negyedret alakú. Wesselényi leánya kezétől, külső cím és pecsét nélkül.)

Enyedi (Lakatos) Márton: Emlékezetnek könyve.

(Első közlemény.)

A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium anyakönyvtára 1612. k. sz. alatt őrzi a fent ezímett nyolez ív terjedelmű 4 r. kézirati napló-szerű munkát. Hogy nem a szerző eredeti kézirata, mutatja a füzet papirboritékján keletkezését jelző e pár szó: „A m.-vásárhelyi ref. kollégium könyves házáé, íratta le bibliothekárius Baranyai (Mihály) 1799“. Erdődi Sámuel, a kollegium azon évi seniora számadásában szintén igazolja ezt: „1799. januárban írtam le a théka számára egy régi írást hazai dolgokról 8 árkus papirosra 8 kr.

A könyvtárnak 1832. készített katalogusában e ezímen van bejegyezve: „Dissertatio historica ecclesiastica“.

Albert Márton, könyvtárnok, ki a katalogust 1832-ben deák korában írta, 1857–58. mint ügyvéd az intézet igazgatósága megbízásából új katalogust írt ismét és a két első levelen látott papi és püspöki névjegyzék után ezen ezímen jegyezte be: „Enyedi Márton emlékezetének könyve az erdélyi ref. ecclesiák püspökeiről és a marosvásárhelyi ref. ecclesia lelkipásztoraikról. Kéziratban 1745. in 4-o“.

E cím azonban épen nem felel meg a füzet foglalatjának és nem meríti ki tartalmát. Vannak itt köztörténelmi, egyházi adatok és bővebben a város hivatalnokai, a polgárok hivatal fölötti villongásaik, veszekedéseik és hadjárataikról.

Rendszeres munka egyszerű polgár embertől nem várható. Úgy látszik, Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferenc s mások régi krónikáit, naplóit és a kalendariumokba följegyzett adatokat olvasták, mint azt Nagy Szabó Ferenc is tette, azok példáit követni akarta. Erre látszik mutatni, hogy följegyzéseit ott kezdi, a hol Nagy Szabó Ferenc végzi: 1658-on. 1601—2-ről jegyzett pár sor után 1655—58-ki eseményeket érintve 4 levélen az 1659. után következő

időket, Apaffi korát tárgyalja. A vásárhelyi papok névjegyzékét 1745-ig hozza le.

Polgári állása, működése ismeretlen. Született 1710., meghalt 1776. Nősült 1733. szept. 1. Neje Dévai Erzsébet, meghalt 1747. 32 éves korában. Márton nevű fiók született 1742. Ennyi adatot nyújtanak anyakönyveink Enyedi (Lakatos) Mártonról. A többi hasonló nevű Enyedikkel: István, János, Pál és Sámuel írókkal a rokon kapcsolatot kifürkészni nem sikerült.

*

Isten segedelme által kívántam némely emlékezetes dolgokat írásba tenni és jövődöbeli emlékezetre magam után hagyni az én utánam következő posteritásoknak és minden jólelküismeretű embereknek s nevezetesen az én édes gyermekeimnek, tudniillik Enyedi Lakatos Márton fiának és Enyedi Lakatos Erzsébet leányomnak és utánok következő unokáimnak. Mely dolgoknak régi írásokból való összeszedésekhez kezdettem anno 1743. die vero 9-a currentis mensis martii. Legelsőbben is az erdélyi reformatata ecelesiának és a marosvásárhelyi reformatata ecelesiának lelkipásztorainak, tanítóinak és némely püspököknek, espereseknek nevei így következnek:

1. Göcsi Máté, ki is erdélyi országi harmadik reformatus püspök volt anno 1576.
2. Szilvási János, marosvásárhelyi tanító, anno 1586.¹
3. Batizi János " " " 1602.
4. Körözszi Pál " " " 1627.
5. Tiszabecsi István " " " 1633.
6. Borzási Péter maroszeiki esperes, kibédi tanító 1641.
7. Veresmarti Gáspár, m.-vásárhelyi tanító és ugyan maroszeiki esperes, 1642.
8. Apáczai Kelemen maroszeiki esperes és ugyan erdőszentgyörgyi tanító, 1648.
9. Bihari Gergely, m. vásárhelyi tanító 1643.
10. Kézdivásárhelyi Péter, m.-vásárhelyi tanító és maroszeiki esperes 1649-től.
11. Tóth-Szent-Miklósi Péter, m.-vásárhelyi tanító ² 1651.
12. Náményi Mihály " " 1660.
13. Dévai János " " 1660.

¹ NB. Szilvási után Kállai János 1591. és Piskolti Fabricius Mátyás 1596. volt pap.

² Szentmiklósi Turcsák Mihálynak írja Bod Péter s azt jegyzi róla: előbb socinianus, azután szombatos, végre keresztyén. Elgyengülvén, lemondott hivataláról, meghalt 1668. jun. 15. 65 éves korában, a templom falában sírírata. Legelőbb Pécsi Simon udvari papja. Itt 1651. kezdett papi hivatalt viselni.

14. Galambfalvi András, marossszéki, szentbenediki tanító, 1661.
15. Szentgyörgyi György m.-vásárhelyi tanító 1678.
16. Fogarasi Mihály, marossszéki esperes és mező-madarasi tanító, 1686.
17. Enyedi István, marosvásárhelyi tanító 1691.¹
18. Zilahi István m.-vásárhelyi tanító 1691.
19. Felfalusi Józef " " és marossszéki esperes, 1692.
20. Nádudvari Péter m.-vásárhelyi tanító 1700.
21. Csabai András " " 1705.
22. Szokolyai István " " és marossszéki esperes 1716.
23. Dezső Mihály m.-vásárhelyi tanító 1721.
24. Kapronezai György² " " 1721.
25. Bonyhai Simon György erdélyországi ref püspök, marosvásárhelyi tanító (1729) és kükküllővármegyei esperes, halt meg 1737. szeptember 19., eltemetett szeptember 29.³
26. Albisi Vas Gábor⁴ m.-vásárhelyi káplán 1730.
27. Zágoni György " " 1730.
28. Solymosi Benkő Ferencz " " ki is haza fia, 1734.
29. Ugyanezen Benkő Ferencz m.-vásárhelyi tanító anno 1738. holt meg 1745. ápril 24. szintén Szentgyörgy napján, eltemetett 28 ápril.

30. Berkes István m.-vásárhelyi tanító 1745.

Anno 1746. die 23 julii mult ki e világból idvezült Kapronezai György uram életének 61. m.-vásárhelyi predikátorságának 26. esztendejében.

*

Anno Salvatoris Jesu Christi 1601 die vero 3-a Augusti midőn országunknak hada Goroszlónál Báthori Zsigmond idejében Básta Györgytől és Mihály vajdától megveretett és országostól nagy pusztulásra jutottunk volna és mi is M.-Vásárhely város lakosai veszedelmesen felpraedáltattunk volna, kit Isten büntetésül boesáttott mireánk, és a megmaradott városi nép ide s tova városokra, falukra, tartományokra, kik penig erdőkre, havasokra és idegen népek közé hanyattattunk és a futásból haza szállottunk volna: látván romlott városunk elei és tanácsos férfiai a megmaradott köznéppel, hogy ily veszedelmes és háborúságos időben mely igen jó

¹ Majd n-enyedi tanár 1691—1714-ig.

² Kapronezai György 1746. jul. 23. mult ki e világból, életének 61., vásárhelyi predikátorságának 26 esztendejében.

³ Bonyhai előbb kükküllővári pap és esperes, azután vásárhelyi pap 1729—1737.

⁴ Albisi Vas Gábor, Zágoni Aranka György és Solymosi Benkő Ferencz bonyhai püspök káplánjai voltak, később rendes papok ugyanitt: Benkő F. 1737—1745-ig és Zágoni Aranka György káplánsága után Széken, és 1747—1775-ig Vásárhelyt, és azután ismét Széken.

volna bármily kiesiny erősség is: közönséges megegyezett akarattól a haza szállott nép a tanácsossal együtt a jó Isten segedelme által kezdők építeni a templom körül való törpe kerítést és kőfalat 1602. és a hazatelepedett népet, czéhokat bástyákra, várdákra czirkálásnak avagy strázsálásnak okáért elosztván ex communi consensu et deliberatione, azaz a város népének és tanácsnak megegyezett akaratjából parancsolták, hogy a lakatgyártók, esziszárok, szijgyártók, paizsgyártók, nyeregyártók és nyilgyártók egy bizonyos czéhba álljanak és a hol illik s kívántatik, czirkáljanak és a város közönséges terhét viseljék, úgy a kerekések, kádárok és asztalosok is egy czéhot tartsanak együtt, viseljék a város terhét, kit a mi eleink és atyáink a több privilegiumos városbeli czéhoktól tanuságot és értelmet vévén, javaslották, hogy bizonyos czéhokat tartsanak és hogy nagyobb előmenetelt vehessenek, kezdettek ezen czéhok valami bizonyos regulát tartani, melyet annakutána megerősíteni kívántak, kiváltképpen 1633. böjtmás havában városunk főbirája idősbik Szabó Péter uram bíróságában adatván privilegiumul és közönséges regulául a megtartásra. Melyek megírtak és confirmáltak a következendő időben ezekkel való szabados élésre minden időbeli szabadság engedtetett mostantúl fogva ennekutánra is minden időben.

Anno 1655. die 9-na januarii.

A mi kegyelmes urunkkal II. Rákóczy Györggyel ő nagyságával a m.-vásárhelyi gyalogok bémenvén Havasalföldébe, Raduly vajda az fejedelemhez szökvén, a fejedelem hada megveré a személyeket. Juniusban kijöve a fejedelem a maga hadaival együtt, odabé hagyván az ország őrzésére a maga hadaiból tizezer embert.

Anno 1657. die 16 januarii.

A mi kegyelmes urunk második Rákóczy György Lengyelországra indulván sok szép hadaival, a marosvásárhelyi gyalogokat Jenő várában oltalomra szállították és ott hagyták. Áprilisnak 5-ik napján indított a város hópénzt utánok Jenő várába Simonfi Kádár János, Boldizsár Szöcs István és Keresedi Szöcs Mihály által.

Ezen 1657-ik esztendőben juniusban valamely pártos urak lengyelekkel együtt Munkács és Beregszász táján sok pusztítást és égést vittek végben. Ismét a Bán táborba szállván, ujjolag negyven gyalogot adott a város, die 2-a julii indultak el, egy hét mulva visszajövének, ismét harmad vagy negyed nap mulva elindulának és Szász-Sebeshez szállának táborba. Ugyanezen esztendőben juliusban sok tolvajok támadtanak, a kikben sokakat meg is fogtanak. Ugyanezen 1657. esztendőben juliusban a fejedelem futva, szaladva jöve haza Lengyelországból, harmadnap mulva hadait Kemény János ur ő nagyságával elrabolták a tatárok tizenötezer emberből álló tábori vitézeit.

1658. die 31. Januarii.

Rákóczy György úr ő nagysága Rhédeire reá menvén az szász-medgyesi gyűlésben, kitudá az fejedelemségből Rákóczy György Rhédeit, úgy egyezének meg az országgal.

Ugyanezen esztendőben az havasalföldi vajda hadat kér az erdélyi fejedelemtől, az melylyel futva szalada az vajda Erdélyben, és az sokaságú török, tatár Havasalföldét elrabolván, más vajdát ültettek a székbén. Csak mindjárt akkor két vagy három hét mulva az moldovai Stephán vajda is ki szaladott Csíkba.

Husvét negyednapján az megharagudt jó Istennek áldozván, innepet szenteltek a jámbor papok.

Ismét ezen esztendőben, májusnak 19. napján indult el M.-Vásárhelyről a gyalogság, a kik voltanak ötvenen. Váradai Lakatos Pál volt a főhadnagyok.

Ekkor Alvinczen ország-gyűlése tartaték.

1658. 13. Junii.

Az Erdély országi méltóságos fejedelem Rákóczy György indult ki Erdélyből mindenféle fizetett hadaival. Az ország népét pediglen itt benn hagyta az ország oltalmazására.

Die 21 Julii Sánta Bánkot felakasztották.

Ezen hónapnak vége felé az törökök ki ütvén Lugosban és tartományában, Lugost elégették, népében is elraboltak. Az székelység Lugos várában szorult és a föld népének is némely része, s ott maradtanak meg az rablástól.

Die 6-a Julii az locumtenens az székelységet s egyéb hadakozó népeit az országnak Gyula-Fejérvárban hivatja táborban az fejedelem akaratjából.

Stephán vajda Moldovában bémenvén két ezereð magával — fele magyar, fele másféle nép — die 11-ik Julii Bita vajda reá ütvén, igen levágta az Stéphán vajda hadát. A ki penig az esután megmaradott, az föld népe vesztegette és ölte, míg elfogyott.

Akkor Juliusban az fejedelem Rákóczy György ő nagysága az lippai szorosban szemben menvén a törökökkel az úr Isten győzedelmet ada Rákóczy Györgynek. Igen megveré a törököket.

Stéphán vajda szaladván menten mégyen Rákóczy György fejedelemhez Váradra.

Augustusban penig az áruló urak megizenik Mikes Kelemennek Bozza várába, hogy kiszálljon onnan és az ágyukat lehozván Bozza várából, a mi kevés had a székelység közül ott volt, a maroszéki kapitány Bakó István szembe szállván a pogánysággal, meggyőzé a nagy sokaságú pogánység a kevés számból álló székelységet úgyannyira, hogy Bakó Istvánt el is fogák elevenen, a hada pedig

haza oszlott. Csakhamar akkoron Bakó István 500 talléron satzolt meg, úgy szabadult meg.

A sokaságú pogányság pedig Háromszéket és a Barezaságot elégetvén elpusztította, s népét elrabolta, Szeben felé s ezen fel elszedvén az ország nagyobb részét elrabolták, elégették és elpusztították.

Szeptemberben pedig Gyulafejérvárát tornyaival együtt elégették és elrontották, sőt a mi nagyobb és keserveőbb, Istenben boldogúl kimúlt öregbik Rákóczy Györgynek és fiának, Rákóczy Zsigmondnak holt testeket koporsójokból kihozván, tűzzel megégették, a városnak népét mind elrabolták.

Önnét feljebb jöven a pogányság Enyed alá szállott és az enyedik jól forgatván magokat, a megszámlálhatatlan pogányság meggyőzvéen őket, a várost mind elégették és elrontották annyira, hogy csak egy ház is a városban épen nem maradt.

Jóllehet háromszor meg is satzoltak nekik, az Isten esudálatosan az égből tüzet bocsátott a pogányokra, az enyedi várat avagy kastélyt meg nem vehették, hanem megrémülvén a pogányság, szégyen vallással elment a vár alól.

Októberben pedig a Bán Baresay Ákos elmenvén Jenő alá a törökhöz, a jenői főkapitánynak Ujlaki Lászlónak beizene, hogy adná fel Jenő várát a töröknek, ki is feladá a várat, a benne volt népet pedig a törökök Fekete-Bátorig elkísérték, Ujlaki pedig Rákóczy Györgyhez menvén Nagyváradra, menten harmadmagával fejét vétette az árultatásért.

A pogányság pedig Torda városát elégetvén, Kolozsvár alá szállának, Kolozsvár peniglen megsatzolván, békével maradt. A pogányságnak pedig hire érkezvén, hogy N.-Váradra ki menjenek Rákóczy Györgyre, nagy hamarsággal ki is menének és oda ki is hasonló rablást, pusztítást tőnek mindaddig, miglen a törökkel megbékélhetének.

Baresai Ákos bejövén Erdélybe törökkel és tatárral és a két moldvai vajdával, Segesvárt gyűlést tétete és az országnépét magához hajtá és fejedelemségre felemelék.

Itt peniglen M.-Vásárhelyen gyűlést tétete, nagy pompával pedig maga bejövén, törökkel és egyéb népekkel egy hétig tarta a gyűlés. Ismét méne Medgyesre, azután visszaméne Segesvárra, az országot pedig maga hűségére megesketvén, megsatzoltatá úgyannyira, hogy vagy szegény vagy gazdag, minden házas ember s minden özvegy asszony két-két forintot adott kételenségből.

Az várában Segesvárnak fel nem bocsáták, hanem hat hétig alatt a városban lakának.

Ugyanezen segesvári gyűlésben végezték, hogy kimenjenek Rákóczy Györgyre és megindulván, Nagykarácson napján Szamosujvár alá menének gyűlésbe. Feladván Szamosujvárat, benne vendégeskedének.

1659.

Azután 1659-ben Beszterczére (febr. 26.) hirdetvén gyűlést, tartá a gyűlés hat hétig; de az ország javára semmi állandó jót nem tudának végezni.

1659-ben a mi kglis urunk fejedelmünk Rákóczi György bejövén Erdélybe Magyarországról, Baicsai Ákos Törökországba szalada és elfuta. Ismét törökkel bejövén Sejdi basával, Vaskapunál csatájok lón, megverék Rákóczi kevés hadát, a gyalogjai mind ott veszének, mert elárulták vala Zólyomi, Csegezi és a Kendeffiek, több urakkal együtt. Utána nyomulván pedig Bartsai Sejdi pasával együtt, az Libáncsra szállának, Rákóczi György megfordula Kolozsvár felé, a török pedig megfordula és szaladva szaladának Szebenbe egyrésze, a többi pedig visszamene Törökországba. Rákóczi György Szeben alá szálla, Gaudi sánckokat hányván alá, a Farkas-ágyút is Fejérvárból odavitetvén, erőssen löteté, de semmi haszna nem lón.

Sejdi pasa és Ali basa megindulván, Várad felől bejövének, Szeben elhagyván Rákóczi Gy. minden hadával szálla Kolozsvárhoz, megütköztvén Gyalunál a törökkel, miután maga kezével néhány törököt levágott, halálos sebben esék maga Rákóczi, a hada futva szalada és maga Váradra kimenvén, die 22. Maji meghala.¹ Utána nyomulván a török, Baresai Szebenből kijöve, hogy megegyezzek a vezérrel, menten hivatá a Maros-Vásárhelyi bírót nyolezad magával, úgymint: Nyirő Szabó Miklóst, Simonfi Mihályt, Szegelet Csizsár Jánost, Nyerges Györgyét, Lengyel Márton, Dézsi Horváth Pétert, Bakos Dánielt, Csapai István deákat. Ezek közül négyet megfogván, megkötöztette a fejedelem. Die 1-a junii újlag megeskettek bennünket a Baresai Ákos hűségére.

Die 3-a junii Baresai Á. fejedelem megegyezett a vezérrel Bonczidán, akkor itt M.-Vásárhelyen két embernek orrát, fülét elvágatták Baresai Gáspárék.

Die 8. junii ismét a Toldalagi Mihály haláláért segesvári négy szász embert itt a városnak négy szegletin keresztül vonattattak az nyársban Baresai Gáspár akaratjából. Ismét egy hét múlva egy magyar embert is nyársoltanak fel a Kosárdombon.

1659-ben ugyan Baresai Gáspár itt létiben Szilágyi Sámuel levagdaltaták a törökökkel. A törökök pedig ötszázan itt laktanak három hétig. A fejedelem ő nsga Kolozsvárról elmenvén, a vezér akaratjából die 20 junii Bányát, Szathmárt s több városokat meghódoltatván Ecsedvára alá menván, megszemlélé Ecsed várát a vezér, mindjárt elszállott alóla és aláfördulván Debreczen felé, Rákóczi jószágait mind elégetvén, Bártort is mind elégették. Hirtelen valami hírek érkeztvén, Várad felé térének, Váradot is megszemlélvén,

¹ Mindez azonban 1660-ban történt.

Tömösvár felé indultak. Baresai Ákos fejedelemnek is el kelle menni az vezérrel Tömösvárig.

Die 3. juli Bakó Istvánt, a marosszéki főkapitányt a szászsebesi piacon Baresai Gáspár fölakasztatá. Segesvárott gyűlést tartának az urak.

Die 14. juli a megharagudott Istentől hogy kegyelmet nyerjünk, áldozatra rendeltetett minden héten szereda nap, mivel hogy a török azon napon Várad alá szállott.

A segesvári gyűlésben felveték az országra a nagy summa adót, melyet Baresai Ákos ígért volt a töröknek, ötszázezer tallért és az előbbeni adót, melyet a fennebb elmúlt esztendőben meg nem adtak volt, úgy mint százhatvanezer tallért, mely is in summa téssen hatszázezerhatvan (így!) tallért.

Ali és Sejdi basák Várad várát igen ostromolják. Rakomaznál egy kevés német had volt, de csak hiában való volt.

Die 1-a septembris Várad várát a két basák hadaikkal megveszik.¹ Baresai Ákos fejedelmet a mellette levő urakkal együtt Erdélybe bebocsátták a vár megvétele után.

Die 1-a octobris Baresai Radnóton lakván, bejövése után jó darab ideig hadait, kit felszedhetett, béküldé táborba a székelyekre, meg is esatáztván, egymásban sokat levágtak.

Die 13. octobris a marosvásárhelyi gyalogok is elmentek táborba. 15. octobris városunk törvénye és szokása kívül hatvan lovast is küldött a város. Leszállván pedig a tábor s kijövén Háromszékről, Segesvárott gyűlés tartatik. Baresai megházasula Segesvárott, Szent-Márton nap (nov. 11.) tájban Görgénybe felmenvén, ott lakik.

Katalin nap tájban (nov 25) Kemény János bejövén Erdélybe hadakkal, Baresai Gáspárt levágák a katonák. Nov. 28. hogy ide M.-Vásárhelyre érkezék Kemény János, Lázár Györgyöt is a katonák hasonlóképpen lelövöldözék a gyalakúti bérezen. Az oda bévaló székelység pedig kijövén, Lázár Istvánnal Szent-Miklós nap tájban (decz. 6.) ide Maros-Vásárhelyre érkezik és Lázár István Kemény Jánossal megegyezék s Petki Istvánnal Görgény alá felmenének. Hitre s tractára Bartsai Ákos lejövén a várból, megegyezének, hogy karácson harmad napján országgyűlést tartsanak Régen városában.

Kemény János úr pedig itt m.-vásárhelyi piacon a pellengérré négy katonákat felakasztata a nemesek felprédálásokért.

A praefigált karácsony harmadnapjára felmenvén Régen városában országgyűlése tartatik, az holott is Kemény János ur ő nagysága a hét keresztyén országoknak leveleit megmutatván az országnak, erdélyi fejedelemségre választják a tekintetes méltóságos Kemény János urat ő nagyságát, újesztendő másodnapján meg is esketék az ország hűségére.

¹ 1660-ban történt.

Baresai Ákosnak pedig Görgényvárárt hozzátartozandó jószágaival együtt kezében hagyák. Baresai András pedig Fogaras várába szorulván valami kevés hadakkal, sok katonát lövöldöztetett el alatta, míg kivehették belőle.¹

Anno 1661.

Kemény János fejedelem benn lakván az országban, látván Baresai Ákosnak sok alattomban való praktikáit, kiindítá Baresait Szamosújvár felé, a mezőségen Kozmás nevű faluban a kísérő katonák meglövöldözik és meghal. Baresai Andrást pedig csakhamar azután Fogarasba küldik és ott másodmagával felakasztatják.²

Aratás tájban pedig a török megindulván Vaskapu felől, Kemény János fejedelem táborba szálla Maros-Ujvárhoz, más hírek érkezvén, onnét az Aranyos mellé Gyéreshez szállának. — Midőn meghallották, hogy megindult a török és a moldvai vajdák hadai, megfutamodék Kemény János hadaival együtt, mivel hogy csak könnyű haddal vala, mert a gyalogokat a várakban elosztotta volt. Szaladána: pedig az Emberfőre és még a Tiszán túl is futnak vala. Ali basa pedig által kergetvén a Tiszán, vissza fordula és rettenetes nagy rablást és égetést tőnek a Tiszától fogva bé Erdélyben egész Csíkgig. Szent-Mihály nap előtt három héttel ide m.-vásárhelyi határra szállának, majd egy hónapig itt lakának, búzáinkat, szőlő-hegyeinket mind elprédálván, innét felkelvén az tábor Radnóthoz szállának. Kemény János pedig eljőve az erdélyi véle volt népekkel és a Montecucolli erős hadával Kolozsvárig. De megkémelettévén az Ali basa hadát, megtérének. Csíkot is meghódoltatván, rabolván és égetvén Ali basa haza méne Törökországba, bizonyos számu törököt hagyván itt benn az ország őrizetére. Annak utána, mikor Ali basa ide Maros-Vásárhelyre érkezék, menten küldé Csíkba követeket Petki István után, hogy fejedelemségre kijönne. De az el nem jöve, hanem ismét hivatá a basa Apafi Mihályt Ebesfalváról, ki is kételenségből eljőve a basa parancsára, és az országból, minden városokból is követeket hivatván, itt a városom feljül a Szentgyörgyi malomnál fejedelemségre választák Apafi Mihályt és lakék a fejedelem Medgyesen, Segesváron a törökökkel Ibrahim basával együtt ezen esztendőben.

Anno 1662.

Kemény János gyülevész haddal, némettel, horvátal, kevés katonával bejövén Erdélybe, Segesvár alá akara szállani, de Nagy-Szöllősre szállván, maga kevés hadával, Ibrahim basa Apafi Mihálylyal Segesvárban lévén, segítségökre jöven Kucsuk Memhet basa, ki is elérkezvén, menten mégyen Hétur felől Nagyszöllös felé, hogy megütközzék

¹ 1661. márcz. 15. — ² Május 16.

Kemény Jánossal. Vigyázatlan levén pedig Kemény János, mikor ebédhez ült volna, akkor vivék meg, hogy *süvögvette* (!) megy a török nagy sebességgel. Hirtelen lóra ülven Kemény J., rendelte sergeit, de reájok rohanván a törökök, horvátok két vagy három lövést tettenek, megtolják őket a törökök, megfutamodék a Kemény hada és szaladva elfutának. Kemény Simon is elesett a harcban,¹ maga is Kemény János, miformán és hol veszett, senki bizonyosan nem tudja. A harc előtt való napon nagy erőszakkal Földvári és Mikóék újólag megeskették a m-vásárhelyi lakókat a Kemény János hírségére *Kovács Ferencz bíróságában*, a harc pedig volt január 22. Hushagyó kedd után pedig bőjtben Apafi Mihály fejedelem Görvényben országgyűlést tartata, ötezer törököt pedig ide Marosvásárhelyre szállíta, kik miatt a város nagy inségben vala; három héti és négy napig mindennap kész gazdálkodással, mindennel a város tartotta. Husvét előtt két héttel elmenvén innen, Kolozsvár alá szállottak és azt lőtték éjjel-nappal.

1663. esztendő.

A török Kucsuk basa itt benn Erdélyben lakék, hol Medgyesen, hol pedig Segesváron. A fővezér parancsolván Érsekújvár alá kellett menni mindjárt Szent-Mihály nap előtt. A fejedelmet is Apafi Mihályt hivatá, hogy kimenjen Érsekújvár alá. El is mene valami kevés mezei haddal. Isten ő felsége hamar esodálatosan haza hozá a fejedelmet, az árulóját pedig Haller Gábort visszavité a fővezér, csak hogy néhány napi járó földig jött haza-felé a fejedellel. Hogy visszavitték, fejét véteté a fővezér.

Ezen esztendőben októberben Gál nap előtt a nemes országgyűlést tart itt M. Vásárhelyen, azután, hogy Apafi Mihály Érsekújvárhoz ment. A nemes ország végezte azt, hogy minden sokadalomban ki mennyi forintot árul, minden frtból egy garast adjon a fejedelem Érsekújvár alá menetelére. Elkezdék Gál napkor Enyeden, két-három sokadalomban véghez vitték, azután beléhagyták.

1664. május napjain.

Apafi fejedelem táborba szálla a zsoldosokkal a Sebes vize mellé. Ekkor Szatmár felől beütven valami esavargó katonák és németek, sok kárt tettek, csak lábas marhákat hajtottak el hat vagy hét ezeret.

Julius 7-én végezte az ország gyűlése, hogy minden kedden innep szenteltessék a megharagudott Isten engesztelésére.

Julius 23. Az ország gyűlést tarta Radnóton szeptember napjaiban.

A meghódolt kolozsvári németek kimenének az országból, az ország is békével bocsátá el őket.

Október 17. az ország gyűlést tartá Segesváron.

¹ Ez nem áll.

1665.

Január 1. Nagy Csiszár János uram választatott m.-vásárhelyi főbiróságra; melléje polgároknak: Nyerges György, Bakos Daniel, Lengyel Márton, Otves Lakatos Márton, Keresedi Péter és Brassai Csiszár György.

Jan. 13. Az országtól felvetett summát felvetették a város lakosira, meg is vették, az tehetős embereken másfél tallért, az alábbvalókon kevesebbet.

Január 31. A fejedelem a németeket ide Vásárhelyre szállítván, rajtunk quartélyozának.

Ezen esztendőben kétrendbéli üstökös csillag támadott az égen.

1666.

1. Februárban országgyűlés Fogarasban.

1667.

Januáriusban itt M.-Vásárhelyen az ország gyűlést tartá négy hétig.

Vizaknai Péter Deák az ország prefektusa s a fejedelem fő-sáfára meghalának. A prefectust eltemették itt a m.-vásárhelyi templomban a Balog László úr temetése végiben a khorus felől, a hol a deákok ülnek.

Ezen ország gyűlése elbomolván, mindjárt a bőjtben *Zólyomi Miklós* a fejedelem ellen pártot ütvén, bé szökek Törökországba.

1668.

Január 1. Nagy Csiszár Jánost meghagyták a főbiróságban.

Ugyan ekkor országgyűlés tartatik Beszterezén.

Máj. 17. A vásárhelyi várban levő reformata ekklezsia tornya zsendelyezése megavúlván, Karanesi Molnár Miklós mester leszedé a torony gombjait, a nagyobb gombban volt egy levél, a kiből a volt írva: „Anno 1601. die 5-ik Augusti“, akkor tették volt oda a nagyobbik gombot. Mostan pedig Nagy Csiszár János uram főbiróságában kezdték meg csinálni die 5-ik junii a torony nagyobbik gombját és gombszárát felvonván a malommester Karanesi Miklós, Keresedi Szócs Mihálylyal együtt. Az ekkleziának némely levelcít, a birónak, tanácsnak, a malommesternek és Keresedi Szócs Mihálynak leveleit a gombszárban és benn a nagy gombban helyeztették és belérakták, bádog pléhvel be is borították, hogy az esővíz ne ártson azon leveleknek.

Julius 13. A torony héjhatását vagy is zsendelyezését és a torony megvakolását és meszelését Isten segedelme által boldogúl elvégezték.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

V. Coelestin pápa lemondása és szentté avatása.

Lánczy Gyula: Note sur le grand refus et le canonisation de Célestin V. Paris, 1901. (Armand Colin). Sr. 22 lap.

Lánczy Gyula budapesti egyetemi tanár, ki a kolozsvári egyetemen tartott előadásában is különös emberszeretettel foglalkozott Dantetanulmányokkal, V. Coelestinus pápa lemondásáról és szentté avatásáról irt értekezésében, melyet az összehasonlító történelem párisi nemzetközi kongresszusán mutatott be, azt kutatja: valóban Murrone Péter, V. Coelestinus-e az a pápa, kit Dante a pokolba helyez, mivel gyáván lemondott a hírnévről, a pápai méltóságról. Landino a Divina Comediához irt és 1481-ben kiadott magyarázataiban igenlőleg felelt; többen, mint pl. a német Kannengieszer (1809.) nem tartották illőnek, hogy kutassák azt a nevet, melyet Dante bizonyos okokból elhallgatott; hanem azért az utolsó évtizedben is sokan találgatták a névtelenül hagyott pápa kilétét. Igy Cantera (Nuovi Documenti, Nápoly, 1892/3.), Schultz Haris (Péter von Murrone, Berlin, 1894.) Celidonio (Celestino V. Aquila, 1894.), Tocco (Quel che noa c'è nella Div. Com. o Dante e l' Eresia. Bologna, 1899.), Scartazzini (Bonifacio VIII. ed' un celebre commentatore di Dante. A Civiltà Cattolicában, 1899.). De Lánczynak már ezeknek megjelenése előtt megvolt a maga megállapodott nézete ebben a kérdésben, s azt ki is fejtette a M. Tud. Akadémiában 1901. márcz. 9. V. C-ről s a spiritualistákról, valamint VIII. Bonifác pápasága kezdetéről tartott felolvasásában. Hozzátehetjük, hogy a Pokol prózai fordításában dr. Cs. Papp is (11. l.) C-t ismeri föl a pápa árnyában.

Lánczy figyelmeztet a Paradicsom XII. énekének 124. (nyomdahibából: 134.) versére, mely világot vethet Dantenak a Ferenczrendiek harcizas pártja főbb képviselőihez, Acquaspartához és Casaléhoz való viszonyára. Amazt kárhoyzhatni látszik, míg emez, ki mindig tisztelettel, sőt gyöngédséggel beszél C. ról, kétségtelenül hatott reá. Őt ugyan hidegen hagyja a pápa szerencsétlen sorsa, de abban megegyezik vele, hogy törvénytelennek tartja V. C. lemondását és mint az V. Coelestinusról alapított spiritualis-rend tagjai, kifogyhatatlan VIII. Bonifác pápa iránt

való gyűlöletében. A Paradicsomban (XXVII. 22—24.) Szent Péter üresnek mondja a pápai trónt, melyen Bonifác ül. Dante álláspontja is az tehát, mint a spiritualisoké, hogy V. C. lemondása érvénytelen, sőt Gladstonenak egy megjegyzése szerint törvénytelennek kellett tartania minden utána következő pápát is, mert Bonifác választása a törvényes pápa életében történt. Olyan tan, melynek hirdetői közül 600-at, állítólag, mint eretneket égettek el.

Nagyon figyelemreméltó Lánczy kutatásainak azaz eredménye, hogy V. Coelestinus lemondását az Anjouknak kellett elősegíteniök, hogy a remete helyett VIII. Bonifác személyében olyan pápát ültessenek trónra, ki Siciliát az Aragoni-háztól visszavenni és Magyarországot megszerezni segítsen. Azt az oklevelet, mely az egész bibornoki kar nevében bizonyítja VIII. Bonifác választásának teljesen szabályszerű és érvényes voltát, Lánczy nem tartja hitelesnek. Aunyi bizonyos, hogy a pápaságnak ezen átmeneti korára az Anjouk ifjú házának nagyobb befolyása volt, mint közönségesen hiszik s hogy Dante, az ő homályos és mélyseges rejtvényei mellett is elsőrendű kalauz ebben a kérdésben.

Lánczy tanulmánya csak utal V. Coelestinus lemondásának és szentté avatásának főbb kéreőseire, holott ezt a pápát, kit maga is végzetes világtörténelmi alaknak nevez, irodalmuakban senki sem mutatná be a maga valójában úgy, mint ő. De még akadémiai értekezését sem adta ki. „Engemet csak a tárgy, munka érdekel“, mondja róla a Századoknak még 1895. évi folyamában. De engedje meg, hogy azzal végezzem, a mivel ő végezte: „Onnan még becses alkat-elemek néznek a magyar historiára és láttárlatok nyílnak megvilágításául, melyeknek kár volna a sötétben elveszniök“.

M. S.

Szilágyvármegye monographiája.

Szilágyvármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta: *dr. Petri Mór*. I. Kötet. Kiadja: Szilágyvármegye közönsége. 1901. 8° 815 l.

Széleskörű levéltári kutatások alapján, a hazai történelem idevágó jeles szakmunkáinak s legkiválóbb történetírói közléseinek felhasználásával, tehát a történetírás követelményei szerint megírva látott nemrégiben napvilágot Szilágyvármegye monographiájának első kötete, Petri Mór dr. tollából, a megye hazafias közönségének kiadásában. Ám a sok nagyszabású, s hazánk történetét részleteiben megvilágító monographia között, melyek az utóbbi évtized alatt megjelentek, s a melyek hazánk ezeréves történetének emlékét „aere perennius“ maradandóbbá tették, Szilágyvármegye története kétségkívül előkelő helyet foglal el, méltót a nagy Wesselényiek nevéhez, kiknek szereplése e megyével, vagy jobban mondva, általában a Szilágyvármegye történetével sok tekintetben összefügg.

Szerző mintegy bevezetéképpen bemutatja Közép-Szolnok-, Kraszna- és Szilágyvármegye czímerét és pecséiteit, s áttér a jelzett

vármegyék nevei eredetének kérdésére, s arra az eredményre jut, hogy „vidékünknek nevet a szilfák erdeje, a Szilágy vize adott“. Részletesen foglalkozik ezután a Szilágyság honfoglalás előtti történetével; ismerteti a kő-, réz-, bronz- és vaskorszak leleteit, valamint őslakóit, így a metanasta jazygokat is, kiknek szerepe és hatása azonban csekély, úgy szólván elenyésző a rómaiság mellett, melynek egyik provinciájának, a Dacia Porolissensis-nek központi városa Porolissum e megye területén volt. A hajdan virágzó római kulturának ma csak romjaira akadhatunk, a mi természetes is, ha tudjuk, hogy a rómaiakat a góthok, hunnok, avarok, szlávok stb. váltották fel; nyomukat az u. n. népvándorláskori kincsek tartották fenn, melyek közül legnevezetesebb a szilágysomlyói lelet. Említést tesz az avargyűrűkről is, mint az avarok itt tartózkodása bizonyítékairól. Szerették volna e gyűrűk részletes bemutatását, mint felvilágosító adatokat a gyűrűk mibenlétének eddigelé meg nem oldott kérdéséhez.

Ezután áttér Szolnok- és Krasznávármegyék keletkezésére; előnyomukat a Várad Regestrumban találjuk, melyben említés van téve a Szolnok és Kraszna várához tartozó várjobbágy-községekről. Maga Szolnokmegye, mely a legrégebb oklevelek tanúsága szerint a Tiszáig terjedt, előbb kétfelé: Belső- és Külső Szolnokmegyére szakadt, s csak ezután vált ki belőlük Közép-Szolnokmegye. Hogy mikor történt ez a széttagozódás, azt határozottan nem tudjuk, de aligha tévedünk, ha idejét a XIII. századra tesszük. (Külső-Szolnokkal 1279-től, Belső-Szolnokkal 1321-től, Közép-Szolnokkal 1345-től találkozunk.) Pesty Frigyes és Pór Antal ugyancsak a XIII. századra teszik Szilágyvármegye keletkezését is, a mi azonban földrajzi tévedés, mert Szilágymegye 1876-ig (XXXIII. t.-cz. 1. §.) nem volt; a Szilágyság csak tájelnevezés, s nem vármegye.

A földrajzi s a természeti viszonyok részletes ismertetése után egy érdekes fejezetben elénk tárja a vármegye lakosságát a honfoglalás óta. A Szilágyság népe ősidőktől fogva magyar volt, mely azonban különösen a török hódoltság idejében nagyon meggyérült; a beszállásolt császári katonaság a XVII. sz. végén zsarolásaival elviselhetlenné tette a lakosság helyzetét, mely tömegesen hagyta el a megye területét. Az így gyéren lakott vidékekre azután oláhok telepedtek le, főleg az 1717—18 években. Az oláhság, tehát a görög keleti vallás gyarapodása pedig egyenlő volt a magyar protestantizmus területi és számbeli csökkenésével, mely magyar nemzeti állami szempontból nagy veszteséget jelent, mert bizonyítja a köznemesség pusztulását.

Az adóügyről, s a hadi terhekről szóló terjedelmes és adatai miatt becses fejezet után újra felveszi szerzőnk a történet fonalát, s nem annyira pragmatikus, mint inkább egyszerűen csak krónikás modorban sorolja elő azokat az eseményeket, melyek a Szilágysággal, „a múlt idők hadak útjával“, némileg is összefüggésben voltak; csak két

országos jelentőségű ütközetről ad bővebb tudósítást; és pedig az 1601 aug. 3-iki magyar-goroszlóiról Báthory Zsigmond Básta és Mihály vajda között, — s II. Rákóczi Ferencz 1705. nov. 11-iki zsbíói csata-vesztéséről. Részletesen foglalkozik a török hódoltság korával is, mely a Szilágyságra nézve Nagyvárad 1660. aug. 27-én török kézre kerülése után következett be, melynek emlékét manapság mindössze egy néphagyomány vagy helynév őrzi.

Ki kell emelnünk könyvéből a Wesselényiekről szóló részt, melyet a szerző nagy szeretettel és melegséggel írt meg. Az eredetileg Nógrádmegyéből származó család szereplése Erdélyben már a XV. sz. közepe táján (1461.) kezdődik; a XVI. sz. folyamán az egyik Wesselényi már főispán Közép-Szolnokban, s ettől az időtől fogva sűrűn szerepelnek Erdély történetében, így a kurucz mozgalmakban. Ismerjük pl. Wesselényi Pál kurucz vezért, ki anyja fegyvereseinek élén 1669-ben részt vett a gombási ütközetben, s a bújdosókhoz csatlakozott, kik aztán fejökké választották. — Nagyobbára Kemény Zsigmond ismert tanulmánya alapján vázolja az id. Wesselényi Miklóst, kinek neve „Erdély évlapjain fényvel van körül sugározva“, a ki nemcsak költő, hanem jeles szónok is volt, beszédeinek a monographiában közölt, eszmékben gazdag, lendületes részletei legalább ezt bizonyítják. Valóságos tanulmányt szentel a szerző a nagy Wesselényi Miklósnak, az Unio megteremtőjének, ki Magyarországot és Erdélyt ölelte szívére, hogy a két ország egygyé váljék, ki Kemény szavai szerint „mint gyermek csoda, mint ifjú hasonlíthatatlan, mint férfiú csak kitűnő volt“. Szereplése, egyénisége s általában jelleme sokkal ismertebb, s kell is hogy az legyen, előttünk, semhogy azt újra felidézni kellene. Nagyon jellemzik őt végrendeletének e sorai, a melyben fiainak a hazaszeretetet köti szívökre: „Erősen hiszem, hogy vérem gyermekeimben el nem fajúland. Ti is, fiaim, legyetek honotoknak hív és munkás fiai. Ha és míg azok lesztek, követend áldásom, mi, midőn erköles és hazafiság útjáról lelépütek, égető átokká válnék“. Ércszobrának felállításával az egyenlőség eszméjét, s a jobbágyság felszabadításának emlékét dicsoíti meg Szilágymegye!

Szerző ezután előadja Szilágymegye vallástörténetét; az ősmagyar vallás néhány emléknemének felsorolása után áttér a jelzett megyék egyházi helyzetének vázolására. Kraszna- és Közép-Szolnok megyék nem a váradi, hanem az erdélyi egyházmegyéhez tartoztak, a minék oka valószínűleg abban a Karácsonytól felállított hypothesisben keresendő, hogy az erdélyi püspökség székhelye, mely eredetileg nem Gyulafehérvár volt, egykor közelebb feküdt a Szilágysághoz, mely azonban később a váradi püspökség egyházi hatósága alá került. A reformáció, mint Magyarország legtöbb részében, itt is változást jelentett; a katolikusok rohamosan fogynak, úgyannyira, hogy pl. maga Várad is a szomszéd szőlői falusi parochia filiájává törpül, a mint az

az 1598-iki tordai végzésből kiténik. A katholicizmus az elvesztett tért soha sem tudta visszafoglalni; Pázmány Péter és az ellenreformáció térítései mindössze annyit eredményeztek, hogy pl. 1735-ben a régi Kraszna- és Közép-Szolnok vármegyékben nem volt összesen száz katolikus ember. Attér ezután az erdélyi egyházkerülethez tartozó szilágy-szolnoki egyházmegye történetére; elszámolja a ref. esepereket és püspököket, szól az egyházkormányzatról, a zsinatokról s az egyházi büntetésekről, melyek sok érdekes, s a kor művelődési viszonyaira nézve jellemző adatot foglalnak magukban. Külön fejezetben dönti el azt a kérdést, hogy vajjon a magyar protestantizmus kiváló alakja, Szegedi Kis István reformatori működésének legelső színtere Tasnád-e, vagy Csanád? Petri főleg Földváryval polemizálva arra az eredményre jut, hogy „Szegedi Kis Istvánnak tasnádi szereplése egykönnyen el nem törölhető többé“.

Részletesen fejtegeti ezután a Szilágyság műemlékeit, melyek között mindenestre a legérdekesebbek az eléggé épen reánk maradt ákosi, a somlyóújlaki s a kusalyi. Az ákosi ev. ref. templom, a hajdani monostor maradványa, valószínűleg a XIV—XV. század folyamán, román stílusban épült, miként a somlyóújlaki s a kusalyi, ugyancsak Árpád-kori ev. ref. templomok is; az utóbbi szintén maradványa egy Ferenczrendű kolostornak, melynek egyik cellájában írta valószínűleg Ilosvai Selymes Péter Ptolemeus-át; itt élt a Panonniai ének szerzője, Csáthi Demeter is. A többi műemlék már kevesebb műtörténeti becsesél bír.

Külön fejezetet szentel a Szilágyság íróinak is, többek között Csáthi Demeter, Görcsöni Ambrus, Dobai András emlékének; bőven foglalkozik Ilosvaival és Toldijával s a Toldi családdal; kimutatja, hogy az Ilosvaitól említett Nagyfalu, Toldi Miklós születéshelye, csak a krasznavármegyei Nagyfalu lehetett, a honnan egyébiránt Arany János ősei is származtak. Megemlékezik ezeken kívül Kölcseyről s a Zilahi testvérekről is. — A monographiában az ethnographus is találhat érdekes részt a népviseletről és a népszokásokról. Különösen jellemző népviseletet nem találunk ugyan, de azok az apró különlegességek, sajtóságos eltérések, melyeket a vármegye főbb vidékei kimutatnak, érdemesek a néprajzíró tanulmányaira. Népszokásai közül a keresztelési, lakodalmi és temetési szokások a jellegzetesebbek, melyek csekély eltéréssel az egész vidéken egyezők.

A művet a gazdasági és a kereskedelmi viszonyoknak fejtegetése, mindenütt a megfelelő történelmi visszapillantással és áttekintéssel, zárja be.

Mint a monographia tartalmának e rövid ismertetéséből is kiteszik, Petri könyve sokoldalúan tárgyalja a Szilágyság múltját és jelenét; művében sok ugyan a nyers anyag, de új adatainál, esetleg kiigazításainál fogva mindenestre számot tarthat az irodalom s a történelem

barátainak figyelmére. Elismeréssel szólhatunk a könyv kiállításáról is, bár metszetei nem mindig sikerültek.

Lukinich Imre.

Művészettörténeti korrajzok.

Bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe. Irta: *Divald Kornél. Első kötet.* Nyolczvanhat képpel. Budapest. A Szent-István-Társulat kiadása. 1900. 8°. 237. l. — *Második kötet.* Hetvenöt képpel. Budapest U.-ott. 1901. 8°. 263 l.

Divald célja e munkájában az, hogy az egyetemes művészet-történet anyagából szabadabb formában közölje a művészetek rövid fejlődését azokkal, a kik „bűbájos világában tájékozódni, ennek mestereit megérteni és így alkotásaikban behatóbban gyönyörködni óhajtanak.“ (9. l.) Épen ezért könyvét nem is nevezi rendszeres művészettörténelemnek.

Az *első kötet* a XIV. század végéig vázolja a művészetek történetét.

A kötet első része az őskor rövid bemutatása után az ó-kor képzőművészetével foglalkozik. Az emberi kultúra legrégebb bölcsőjének, a fáraók országának, Egyiptomnak vívmányaiból merített valamennyi ókori nép. Ezért behatóbban foglalkozik velük a szerző, habár Egyptom ránk maradt emlékei nagyobb részben hanyatlásban nyilvánuló korszaknak az alkotásai. Négy fejezetet szentel a görög művészetnek. A görög építészet fejlődését tekintet nélkül a személyekre, összefoglalóan ismerteti és pedig igen czélszerűen, mivel az egyes kiváló műemlékek mesterétől ránk maradt adatok úgy sem elegendők a korabeli építészet törekvéseinek visszatükröztetésére. A görög szobrászatot két korszakra osztja: az első korszak képviselői a chiosi Glaukos, Rhoikos, Theodoros, Kalamis, Pythagoras, Myron, élén Phidiassal az ideálisnak a fenségesig való fejlesztőjével; a második korszak s a későbbi görög szobrászat főbb képviselői közül Skopas, Praxiteles, Lysippos alkotásait ismerteti. A görög festészet rövid fejezete után áttér a rómaiak képzőművészetére, kiknek szelleme inkább gyakorlatiasságával tűnt ki, mint teremtő erejével.

A kötet második részében a középkor képzőművészetével foglalkozik a szerző. A szinte lopva terjedő ker. vallás nyomában új művészet is csirázik, melynek legrégebb emlékei a katakombákban maradtak ránk. Az ó-ker. és bizanci templomok leírása után külön fejezetekben foglalkozik a román- és csúcsíveskori építészet, szobrászat és festészet emlékeivel. E fejezetekben kiváló gondnal ismerteti a szerző a magyarországi műemlékeket, mint a székesfehérvári, pécsi, gyulafehérvári román székesegyházakat, a lébényi, zsámbéki, kis-bényi, ócsai, jáki templomokat, a budavári Nagyboldogasszonyi csúcsíves

templomát, a kassai dómot, a pozsonyi, szepesváraljai, soproni, szent-benedeki, eperjesi stb. templomokat, a megmaradt szobor-műveket és festményeket. A kötetet a középkori olasz szobrászat és festészetről szóló fejezetekkel zárja be. Az olasz szobrászok a természet tanulmányozása helyett az antik emlékekről lesték el a fejlettebb formákat s így a görög, római és etruszk hatás meglátszik az emlékeken, mint Niccolo Pisano, Arnolfo di Cambio, Fra Guglielmo, Giovanni Pisano, Orcagna szobor-művein. Az olasz festészet új életre keltésében a firenzei mestereknek jut a kezdeményezés szerepe, kikkel Siena város festői versenyeznek, kik közül Simone Martini, Pietro és Ambrogio Lorenzetti képeik frissességével, ideális szépségű alakjaikkal méltó mesterek ugyan a firenzei festőkhöz, de a természettől elzárkózó, régies módorhoz ragaszkodó legközelebbi utódaik a firenzei iskolával szemben egészen a háttérbe szorulnak.

A második kötet első részében Itália renaissance-kori művészetét tárja elénk Divald Kornél. A renaissance művészet nem tekinthette czéljának az antik művészet vívmányainak egyszerű elsajátítását, ép azért az önállóság jóval szembetűnőbb még az építészetben is, a mely pedig legtöbbit merített az antik művészet vívmányaiból. Így az antik római művészet beható tanulmányozásából indultak ki Brunellesco, Michelozzo, Leon Battista Alberti, Rosselino, Cronaca stb. A renaissance olasz szobrászai Lorenzo Ghiberti, Donatello, Luca della Robbia, Antonio Rosselino, Benedetto da Majano s mások a festészethez hasonlóan a való élet minél közvetlenebb ábrázolását tekintették főczéljuknak s inkább a jellegzetes, mint a harmonikus hatású formákra fektették a súlyt. Valóságos kis monographiákat ír a szerző az ideálnak legtökéletesebb megtestesítőjéről, Lionardo da Vinciről, a lánglelkében lakozó eszméket fenséges harmoniával elének táró Raffaello Santiról és Michelangelo-ról. Külön fejezetben ismertet meg bennünket az »Adria gyöngyé«-nek, Velencének festőivel, Antonio Vivarinival, Bartolommeoval, Antonello da Messinával, a Belliniekkel, Vittore Carpaccioval, Tiziano Vecellivel, Paolo Veroneseval s másokkal.

A kötet második része Észak-Európa renaissance-át, a barokk, rokokó és a klassziczizáló stílus korát rajzolja. Észak-Európában a renaissance képző-művészet kevésbé káprázatos s csak a festészet terén mutat föl valódi nagy alakokat. A renaissance művészet hatása hazánkban érvényesült legkorábban; Magyarország és Itália között szakadatlan fennálló összeköttetés szellemi közösséget is teremtett, melyet szorossá tettek a hazánkban megforduló olasz művészek, mint Benedetto da Majano, Chimenti Camicia, Francesco Cellini, Fioravante stb. A francia, németalföldi s németországi renaissance rajzolása után külön fejezetben foglalkozik a szerző a németek legkiválóbb festőjével, a magyar eredetű Dürer-rel, a két Holbeinnal s kortársaikkal, a „német kismesterek“-kel, kiknek kezében a keresetten szép, de tartalmatlan

formák kultuszává fajul a művészet. A barokk építészet korának bemutatása után nagy gonddal ismerteti Rubens és Rembradt művészetét. A hollandiai képirás virágzása Rembrandt al el tetőpontját, kívül az érzések és a képzelet gazdagsága tekintetében, valamint a teremtő erő és sokoldalúság dolgában kortársai nem igen versenyezhetnek. A spanyol festők a nép összes rétegeit átható vallásos szellemnek megfelelően műveik érzelmi tartalmát az aszkétai szigorúságig, vagy a vallásos elragadtatásig fokozzák. Az utolsó fejezetben a rokokó és klasszicizáló stílus korát állítja elének a szerző, bemutatván kiválóbb képviselőit, a velencei festők hatása alatt fejlődő francia mestert, Antoine Watteau-t, a *pastell festésben* híres genfi Liotardot, a klasszicizáló szobrászat úttörő mesterét, a velencei Antonio Canovát s vetélytársát, az antik szobrászat híj utánzóját, a dán Bertel Thorwaldsent.

Divald munkáját általában áthatja a tárgyszeretet, mely az olvasóban is fokozza az érdeklődést. A második kötet jóval felülmulja az elsőt s képei is sokkal sikerültebbek. Stílusát rontja ugyan néhány germanismus, máskülönbön azonban folyékony és könnyen érthető, akárcsak Tarczai György nevén ismert kedves elbeszéléseinek nyelvezete.

Bátran ajánljuk művét a művelt nagyközönség s az érettebb ifjúság figyelmébe!

HÁRSING ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Gidófalvi Gálgyor Balázs czímeres nemeslevele 1681-ből.

A marosvásárhelyi ev. reform. kollegium egyik XVII. századi jeles igazgató-tanárának eddig ismeretlen czímeres nemesi levelét ismeretjük és közöljük alább, melynek eredetijét e folyóirat szerkesztője Baranyai Károly úrnál kapta meg Maros-Vásárhelyen.

Gidófalvi Gálgyor Balázsról, kinek Apafi Mihály fejedelem 1681. jun. 12-én Gyulafehérvárt adományozta ez armálist, eddig is tudtunk egyet-mást, főkép Koncz József m.-vásárhelyi tanárnak: „A m.-vásárhelyi ev. reform. kollegium története“ czímű jeles munkájából.

Ezek szerint *Gálgyor Balázs* G. Mihálynak, kőröspataki Kálnoki Sámuel egyik *Gidófalván* lakó jobbágyának, fia 1662. okt. 20-án lépett a marosvásárhelyi 5—6 osztályú scholába, vagy partikulába

Fogarasi Mátyás uram rektorsága idejében. Az eszes és rendkívül szorgalmas ifjút Fogarasi már két év múlva 1664. máj. 20 án egyik osztály tanításával bizta meg. 1665. ápr. 19-én pedig a contra-scribai — az armális szerint seniori — hivatalra emelte. Mint contra-scriba írta be Gidófalvi Gálgyor 1665. ápr. 24-én a Csulai-féle anyakönyvbe igazgatójának 1662-ben elmondott jeles beköszöntő beszédét, mely érdekes képet nyújt tanügyünk állapotáról a XVII. sz. közepén.

M.-Vásárhelyről a 60-as évek vége felé a hírnevesebb nagyenyedi Bethlen-kollegiumba távozott, hol 1673-ban mint contra-scribát látjuk tanulni és tanítani. Még azon év aug. 22 én visszatért M.-Vásárhelyre, hogy rektora legyen a reform. partikulának 1677. április 17-éig, a mikor Teleki Mihály, Apafi nagy minisztere saját költségén külföldre küldötte. Mielőtt odahagyta volna állását, 1677-ben javította, módosította és pótolgatta az iskola korábbi törvényeit, melyeket magyar fordításban Koncz J. (id. munkája 67 és köv. ll.) egész terjedelmükben közölt.

A Cserey Mihály Historiájában ugyancsak fősvénynek és kapzsinak festett Teleki Mihály e nemes tette nem volt példátlan. Köztudomású, hogy a nagy Bethlen Gábor óta, ki uralkodása alatt saját költségén oly számos tehetséges ifjút taníttatott külföldi egyetemeken, halála évében, 1629. jul. 13-án megnemesítő fejedelemsége egész lelkészi és tanítói karát s azok utódait örök időkre, regenerálván e tettéve a század elején dúlt irtó háborúkban, Basta és Mihály vajda korában, nemességében erősen megfogyott országot s végül ugyancsak 1629. szept.-ben tett gazdag alapítványával igazán „erigálja“ a gyulafejevárnagyenyedi ev. reform. főiskolát, ma is virágzó kollegiumot. — Erdélyi fejedelmeink és főuraink egymással versenyeznek az iskolák támogatásában, segélyezésében és szegény származású, de tehetséges és szorgalmas ifjak külföldi német, belga vagy angol egyetemeken való tanításában.

Gidófalvi négy évig tanult külföldön, 1681. febr. 1-én tért haza Belgiumból, mint kész tudós és kiváló szónok. Ez év ápr. 24-én nagy ünnepélyességgel újból elfoglalja a m.-vásárhelyi iskola rektori állását, de most csak rövid időre, mert négy hónap múlva, szept. 9-én a gyulafejevári egyház hívta meg a nagyhírű férfit papjának. Többet ez idő szerint nem tudunk róla. Valószínű, hogy e tájt alapított családot is, — mikor és kit vett el, nem tudjuk — mert Sámuel

nevű fiának kassai Végh Zsófia Csiszár Dánielné asszony 1686. márcz. 4-én egy aranyat és egy hosszú ezüst poharat hagyott végrendeletileg. (Konecz J. i. m. 101. l.) Maga a bőbeszédű, szójátékokat feltűnően hajhászó armális elmondja, hogy méltán tünteti ki a fejedelmi kegy Mars isten fiait, kik hadiköpenybe öltözve, kilépnek a küzdőtér porondjára, korán megtanulják túrni az éhséget és megérdemelni a dicsőséget s ha kell, nem félnek a haragtól, sem a haláltól etc.: de sokkal méltóbbak a fejedelmi megemlékezésre és kitüntetésre azok, kik mintegy Jupiter agyából születve, a tudományokért lankadatlan szorgalommal, kitartással és fáradsággal küzdenek, míg szívükben a bölcsesség, ez égi vendég megtelepedik. Mert vajjon a tudomány emel-é nagyobb dicsőségre, vagy a vitézség? Bizonyára az előbbi.

Tiszteletes Gidófalvi Gálgyor Balázs is tanult, küzdött, annál nagyobb kitartással és buzgalommal, minél több akadályt gördített elébe szegény származása, a mint föntebb elbeszélénk.

Számos érdemeiért tehát Apaí, — miután öt köröspataki Kálnoki Sámuel, a széki Teleki Mihály, fejedelmi tanácsos, Torda és Máramaros vármegyék főispánja, Huszt és Kővár főkapitánya, a fejedelmi tizedek főarendátora közbenjárására, hídvégi id. Nemes János, sepsi, kézdi és orbai székek főkapitánya, zabolai Mikes Kelemen fejed. tanácsos és protonotarius, és altorjai Apor István előtt kiállított és általuk aláírt levele tanúsága szerint Gidófalvit a jobbagyság alól föl-szabadította (manumisit), — 1681. jun. 12-én megnemesíti örök időkre mindkét ágú maradékaira, adván neki „a festő keze által szépen kiábrázolt és művészetével kifestett“, — valóban azonban az armális homlokáról elmaradt címert, mely égszínű paizson zöld mezőből kiemelkedő sziklán kiterjesztett szárnyú és nyitott csőrű sast ábrázol, a mint merészen a napba tekint, jelezni kívánva mintegy, hogy birtokosa lelki szemével állandóan a napba, azaz a tudományoknak és művészeteknek apollói fényébe és fényes dicsőségébe tekint, annak szemléletében gyönyörködik és kíván élni. A paizs fölött nyitott hadi sisak, rajta díszes királyi korona stb., mint a legtöbb czimeren látható.

Az armális szövege a következő:

Nos Michael Apaí dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Ungariae dominus et sicularum comes etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes universis et signulis, quod licet deceat ad omnem benignitatem divinitus formatam principum naturam favorabilem suam clementiam erga fideles

sous exonerare tales quos veluti generosos Martis alumnos dum induti sago descendunt in arenam nec frigus angit, nec frangit aestas vel aestus, nec astus terret hostiumque fastus quive et famem pati et famam mereri didicerunt ac ubi necessum fuerit non horrescunt martem nec mortem: magis tamen imo vel maxime decet eandem Celsitudinem principalem illos gratioso favorabilis reminiscentiae stylo notare regioque numere dotare, qui veluti celebres e cerebro Jovis natae sataeque soboles pro divinis artibus totis sudantes artibus multis in studio stadioque Palladio laboribus exantlatis eo tandem evasere ut queis non in ore tantum sicut apes in ore Platonis sed in imo pectore coelestis hospes sapientia resederit. Etenim sunt duoque faciunt, ut quis sit nobilis: Ars Mars: Arte venit major gloria, Marte minor. Scilicet reverendus etiam *Basilius Gálgyor de Ghidofalva*, ubi ab ipso rationis usu plus virtuosum fieri, quam nasci aestimandum esse perspexisset, ortum suum continuo virtutibus et meritis propriis insignire omine felici contendit et quod is ipsi negaverat indole propria, ut acquireret multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit, dumque nullam virtutis viam esse inviam praesensisset, quanto difficilius emergere comperiret eos, quorum virtutibus obstat res angusta domi, tanto ardentior contra res suas quantumvis asperas ivisse perhibetur. Is namque primum in triviali schola *M.-Vasarhelyiensi* a primis orsus literis, operibus (rece)ptis iisque animose continuatis tam constanter institit, ut *honorem senioratus scholae consecutus sit*; ex post autem *fama collegii nostri Nagy-Enyediensi* allectus illud quoque salutavit, ubi non minore, quam antea diligentia perficiendis rebus suis intentus cursus suos ita peregit, ut *ejusdem etiam collegii senioratu coonestari* et exinde *ad rectoratam praefatae scholae M.-Vasarhelyiensis accersiri dignus reputatus fuerit*, quod ille neque recusavit contestaturus procul dubio gratitudinem, quama se deberi respiciebat. Quibus ille status sui varietatibus informandae iuventuti eo fructu profuisse compertus extitit, ut multorum regni procerum, signanter autem spectabilis et generosi *Michaeli Teleki de Szék*, consiliarii nostri intimi, comitatus Torda et Maramaros comitis, arciumque nostrarum Huszt et Kóvár capitanei, decimarum denique fiscalium arendatoris ubique supremi svavedinem et benevolentiam sibimet arrivaverit et munifica eiusdem liberalitate *ad Belgam et Anglorum academiis* longe dissitas promoveri meruerit. Qui ut ubique, ita ibi semperidem et sibi similis priores res bene gestas pluribus cumulaturus in irriguis artium pascuis ingenium et genium suum ita pavit, ut spartam quam diximus nactus esse, eandemque feliciter exornasse dignoscatur. Quippe quem speremus futurum ab iis, quas attingimus oris iam reducem in pascendo dei coetu, eo quo par est fervore zelaturum inque rimandis et publicae ruminandis mirandis sacrae scripturae mysteriis praedicandisque orthodoxae religionis dogmatibus et haeresibus amputandis opera laude digna navata non sine polita facundiae svada laboraturum. Cum itaque

praemissa respectantes argumenta, tum etiam gratiosum et benignum habentes respectum literarum generosi *Samuelis Kalnoki de Köröspatak* manumissionalium ad interpositionem praetitulati *Michaelis Teleki* coram spectabilibus et generosis *Johanne Nemes de Hidveg* seniore, trium sedium Siculicalium *Sepsi, Kézdi et Orbai* capitaneo supremo et *Clemente Mikes de Zabola*, magistro nostro prothonotario et consiliariis nostris intimis, deinque *Stephano Apor de Also Torja*, sub sigillis singulorum usualibus et chyrographis superinde confectarum et emanatarum nobisque in specie productarum, quibus mediantibus idem *Samuel Kalnoki* memoratum *Basilium Gálgyor*, filium *providi Michaelis Gálgyor* iobbagionis sui in possessione *Ghidofal a* consequenterque terra seu haereditate sua et sede Siculicali adjacente residentis, ad haeredes haeredum et posteritates posteritatum de iugo et servitute iobbagionali manumisisse, inque perpetuam libertatem asseruisse perspiciebatur manifeste. Eundem igitur *Basilium Gálgyor*, quem *virtutibus et meritis propriis jam antea nobilitatum* nostro quoque calculo ex speciali gratia et potestatis nostrae principalis plenitudine *de statu et condicione plebea ac ignobili, in qua natus est et haecenus exstitit*, clementer eximendum ac in coetum et numerum verorum natorum indubitatorum et insignitorum regni hujus nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandum, aggregandum, cooptandum et adscribendum duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus per praesentes, decernentes expresse, ut a modo deinceps successivis semper temporibus idem *Basilium Gálgyor* haeredesque et posteritates ipsius utriusque sexus universis pro veris, natis, indubitatis et insignitis nobilibus habeantur ac reputentur. In *signum* autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma sive nobilitatis insignia: Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cuius fundum seu imambasim petra quaedam e campo virente medioeriter emergens occupat, super qua *aquila* naturali sua nigredine et expansis alis rostroque hiante depicta, oculis ad solem radiantem conversis intenta ad ipsum volaturae similibus stare et Lemma *Modo fruuntur oculi ardeant*, plurimum dimidia eaque superiore circumferentia scuti positum legi visitur. Supra scutum autem galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter undiquaque exornatum variegatum. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant. Prout haec omnia in capite sive principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et fusius depicta esse cernuntur et singula pro virtutis amore, quo vere nobiles et generosi homines gaudere debent accomodari et exponi possunt, sed coeteris missis aquila avis excelsa petens, alis expansis ad solem volaturae similis Amorem (angustionem) plumarum idest nihil adversi imo ne mortem quidem verentem, sed oculis mentis continuo solem,

id est scientiarum ac artium lucem Apollinem et gloriae splendorem intuentem eiusdemque conspectu delectari et pasci cupientem iudicimus animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra principali memorato *Basilio Galgyor*, haeredibusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, annuentes et concedentes, ut praescripta arma sive nobilitatis insignia more aliorum veterum natorum indubitatorum insignitorumque nobilium armis utentium ubique in praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis, militaribus et nobilitaribus, sigillis, vexillis, cortinis, velis, aulaeis, annulis, clypeis, tentoriis, domibus, sepulchris, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et perfectae nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, gradus, honoris, ordinis, officii, dignitatis et praec eminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominari et reputari volumus ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri nati indubitati insignitique nobiles et militares praefati regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum homines quomodocunque de iure et ab antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent perpetuo uti frui et gaudere valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentes et authentici sigilli nostri munimine roboratas memorato *Basilio Galgyor*, haeredibusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra *Alba Julia* die *duodecima* mensis *Junii* anno domini millesimo sexcentesimo octuagesimo primo.

Michael Apafi mp.

Franciscus Lugasi Secretarius mp.

Az alsó behajtás jobb oldalán a következő kihirdetési záradék olvasható:

Anno Domini 1681 die 16 mensis Junii, praesentes literae armales lectae, publicatae, et proclamatae Albae Juliae in generali dominorum regnicolarum congregatione, nemine penitus contradictore apparante.

Extradatae per magistrum *Clementem Mikes* de Zabola, celsissimi domini principis Transylvaniae prothonotarium. m. pria.

(Eredetije hártján függőpecséttel az Erdélyi-Múzeum-Egylet könyvtárában.)

Közli: Cs. V.

Jakab Elek siremléke leleplezése.

A székely történet pályadíj-alap bizottsága Jakab Elek hamvait haza hozatta a budapesti kerepesi-úti temetőből s díszes siremléket állíttatott sirja fölé a kolozsvári temetőben. A siremlék fekete gránit kőből készült s rajta e felírás áll:

SZENTGERICZEI
 JAKAB ELEK
 TÖRTÉNETIRÓ, AKADÉMIAI RENDES TAG

SZÜL. 1820. MEGH. 1897.

EMELTE A SZÉKELYEK TÖRTÉNETE PÁLYADIJ
 ALAPJÁNAK BIZOTTSÁGA.

A leleplezési ünnepély f. é. szept. 21-én tartatott meg, melyen jelen voltak a megboldogult özvegye és két leánya, budapesti és kolozsvári tud. egyletek képviselői és nagyszámu díszes közönség. Ott voltak a székely történeti pályadíj-alap bizottsági tagjai *Köváry* László alelnökkel élükön; az Erdélyi Múzeum-Egyletet gróf *Esterházy* Kálmán elnök és dr. *Márki* Sándor, a M. Tud. akadémiát dr. *Szádeczky* Lajos, az országos levéltárt *Barabás* Sámuel, a M. Történelmi Társulatot dr. *Erdélyi* Pál képviselték.

Az unitárius egyház névében *Ferencz József* püspök tett le koszorut, beszéd kíséretében. Kolozsvár város nevében *Szvacsina* Géza polgármester koszoruzta meg a sirt kegyeletes szavakkal. Ezeket megelőzte *Kozma* Ferencz leleplező beszéde a székely történelmi pályadíj-alap bizottsága nevében. Ezt követte *Szádeczky* Lajos beszéde, melylyel a M. Tud. akadémia koszoruját letette s a kegyeletes ünnepet befejezte az unitárius collegium dalkörének éneke.

Kozma Ferencz beszéde egész terjedelmében a következő:

Tisztelt közönség! E sírhalomnak már csendes lakója, a székelységnek egyik kitűnősége s fajszeretben is példányképe, néhai *Jakab* Elek hazánkfia, mint tudva van, 1873. és 1874-ben egy évnél tovább tartó lelkesült hírlapi agitáció útján hétezer forintot meghaladó alapot gyűjtött arra a hazafias célra, hogy az pályadíjúl szolgáljon a székelyek történetének megíratására. Az adakozók közgyűlése — itten Kolozsvárt — a mű megalkotásával, az ő javaslatára, a már szintén néhai *Szabó* Károly nagynevű történettudósunkat bízván meg, egy intéző-bizottságot küldött ki az alap kezelése és a mű megíratása körüli teendőök végzésére. Az azóta eltelt közel harmincz év előtanulmányokra s levéltári kutatásokra használtatott fel, minek alapján az intéző-bizottság hét kötet „*Székely Oklevéltár*“-t adott ki, — s a nélkül, hogy az alap megosonkíttatott volna, mely az író jutalmazására és a mű kiadási költségeire van fentartva, kamataiból már mintegy tizezer forintot fordítottunk az előmunkálatokra, melyekke! annyira készen vagyunk, hogy az első megbízott halála után felkért dr. *Szádeczky* Lajos történetírónk

jelenleg magával a mű irásával foglalkozik — s reményünk van, hogy azt, a nagy és nehéz kérdés irodalmának gazdagítására, rövid idő alatt a közönség elé bocsáthatjuk.

Az intéző bizottság 1900. évi november hóban tartott ülésén gr. *Kuun Géza* elnöklete alatt és előterjesztésére elhatározta, hogy a pályadíjalap megteremtője s a székely nemzeti múlt lehető földerítésének lángbuzgalmú előharczosa iránt az elismerés és kegyelet adóját azzal rója le, hogy 1897. július 22-én Budapesten elhalt b. e. honfiktársunk tetemeit a kerepesi temetőből a kolozsvári köztemetőbe átszállíttatja s itten hamvai fölé egy síremléket állíttat, minek költségeit a pályadíj alap egy évi kamatjából fedezi. Ez alapon állunk most itten Önök előtt s Önökkel együtt e végnyugalom helyén.

A határozatot végrehajtottuk. Az exhumálás és átszállítás *Kőváry László* és *Kolozsváry Sándor* alelnökök intézkedése szerint a múlt év deczember végén, *Kovács János* kiküldött bizottsági tagtársunk személyes közbenjárása és ellenőrzése mellett megtörtént, mikor is a holttest a város által nagynevű monografusának díjtalanul felajánlott ezen sírba, a boldogultnak szellemrokon ipja (*Altorjai Mike Sándor*) porai mellé, mint végső nyughelyre, *Ferencz József* unitárius püspök imája mellett elhelyeztetett. Az ide felállított sírkövet pedig, melynek értéke nem anyagában és a ráfordított műalkotásban, hanem abban keresendő, hogy azt egy erkölcsi testület nyújtja elismerésül a hazafias és tudományos érdemnek, ezennel átadjuk a nyilvánosságnak és a jövő kornak kegyeletes emlékül.

E sírkő nekünk és a jövő nemzedékeknek is nagyon sokat beszél. Egy küzdelemteljes, munkás életről, mely örökké a közjó szolgálatában állott. Egy nehéz, de dicső korszakról a nemzet életéből, midőn semmi se volt olyan drága, még az örömmel teljes ifjú élet sem, hogy azt annak ifjúsága a hazáért és szabadságért fel ne áldozta volna; midőn súlyos küzdelem után a kezökből kicsavart fegyvert bilincs váltotta fel, — s majd a tetszhalálnak nehéz álma után a nemzettestet dermedt tagjait új életre kellett ébreszteni.

Mindezekből *Jakab Elek* híven vette ki a részét. *Bem*-nek tünényes erdélyi hadjáratában mint *Kossuth*-huszár kilencz ütközetben vesz részt — s közlegénységből századossáig viszi, érdemrenddel kitüntetve. S minő lelkesedés és szent hev lángol szívében, midőn barátait szászló alá hívja, hogy a hazát, az esdeklő édes anyát megvédelmezzék! . . .

S midőn a gondviselés életének a vészterhes harcmezőkön megkegyelmez, oly pályatért jelöl ki számára, a melyen egy hosszú emberöltőn át még nagyobb sikerrel szolgálja hazáját. Ez az irodalmi tér, hol kezdetben a sajtó leplezett, majd villanyozó gyógyszerével kellett az alélt magyar társadalmat ébresztgetni, bátorítani és tettekre lelkesíteni. Az ötvenes évek e kényes, de öntudatos hazafias munkája az

ifjút a férfikorba vitte át, hol aztán, a haza sorsának jobbra fordultával, egy boldog családi tűzhely melegénél a tudományos foglalkozás esendesebb révpártjára evezett be. De erős hazafias szívdobogásának hevét ide is magával vitte. Nemcsak rendkívül sokat és sok nagybecsű munkát végezett, hanem ezekben is a múlt és régenmúlt időkben mind hazája sorsát vizsgálta, hogy azzal a jelenre és jövőre oktasson és lelkesítsen.

Kisebb-nagyobb művei e téren egy egész könyvtárt alkotnak, melyből hatalmasan emelkedik ki e nemes város monografiája, melynek megalkotására legjobb munkaerejét, java férfikorának egy negyedszázadát szentelte — s a mely egymagában is elegendő arra, hogy nevének halhatatlanságot s Kolozsvárnak dicsőségét biztosítsa.

Igazán méltó tehát, hogy porai itt pihenjenek e város és hazarész s szeretett egyháza letűnt nagyjainak csendes társaságában, kikkel együtt működött, együtt szolgált annyi nemes ügyet, együtt küzdött és alkotott nem egy maradaudót. S méltó, hogy sírján egy erkölcsi testület által emeltetett emlékkő hirdesse az utódoknak a jellem, hazafiság, munka- és tudományszeretet megbecsülését.

Hadd járúlhasson ide könnyeivel áldozni koronként a bánatos özvegy és gyermekei, kik a néhaival éltük legszebb felét e nemes város falai közt élték, hová annyi szent emlék csatolja szívöket. A legszentebb ím már e sírhalom, melyet barátai és tisztelőik kegyelete környez.

S te itt csendesen nyugvó boldog emlékü hazafi! kinek legszebb álma fajodnak és hazádnak szabadsága s nagysága volt, a minek eléréseért egész hosszú élteden át magad is hathatósan működél: álmodd tovább teljes valósultáig e szent álmot! Öröködjék boldog nép s hálás utókor sírod felett! Isten veled!

Szádeczky Lajos a M. Tud. Akadémia nevében a következő beszédet tartotta :

A M. T. Akadémia nevében és megbízásából teszem le ezt a koszorút Jakab Elek síremlékére.

A M. T. Akadémia kétszer koszorúzta meg az élt: egyszer 1870-ben, lev. tagjává választása által, másodszer, midőn 1889-ben rendes tagjává választotta. Ezek a koszorúk hervadhatatlan virágokból voltak fonva: az elismerés örökzöld babéraiból, melyhez a tagtársak járultak egy-egy levéllel.

A halottnak is két koszorú jutott az Akadémia részéről: egyik *koporsójára* 1897-ben, a mely jelképezte az Akadémia részvétét a fájdalmas veszteség felett; a másik ím' ez *síremlékére*, a mely tanúsítja, hogy az elismerés és kegyelet a síron túl is él s évek multával a messze távolban is fölkeresi a sírban nyugovót, s tanúságot tesz azokról a halhatatlan érdemeiről, melyeket az élő a történetírás terén szerzett.

Ez a koszorú beszélő jelkép, mint a hogy beszélő címér a szentgericzei Jakab-család nemesi címere, a mely lófő székely vitézt ábrázol, jobbáiban lándsával, balkezában kivont karddal.

E koszorú nemzeti színű szalagja jelképezi azt a lángoló hazaszeretetet, mely a lelkes ifjút a szabadságharcz tüzebe ragadta. A vitéz Kossuth-husár két kézzel küzdött, miként címertszerző őse: egyikben karddal, a másikban lándsá helyett tollal. Az egyikkel csinálta — a másikkal írta a történelmet. Amarról tanúskodik a piski csata, a hol kitüntette magát s vitézségével érdemrendet szerzett; emerről élő bizonyosság az általa írt „*Szabadságharczunk története*“, melyben megörökítette a nagy idők emlékezetét.

Ezt a hazaszeretet nem hamvaszthatta el a nagyszebeni fogság: bevilágította az a börtön sötét éjjelét is.

Ezt a harcztüzeben aczélosodott honszerelmet nem oltotta el az élet küzdelme, nem emésztette fel önmaga hetven éven keresztül éjjel nappali lobogásával, sőt melegített s lángra gyújtott az másokat is. Bevilágított az a rég elmúlt századok homályába is: fénybe borította János Zsigmondot, Dávid Ferenczet, az utolsó Apaffit. Ennek köszönhetjük *Kol zsvár városa történetét*, a melylyel Jakab Elek egymagában is maradandóbb emléket emelt ő magának, mint mi e síremlékül szolgáló kemény gránitkövel.

Ezeket az érdemeket kívánja jelképezni a M. T. Akadémia *babérkoszorúja*. Mert a ki a nemzetnek élt: az a nemzet halottja; a a ki a nemzeti múlt dicsősége, a haza története földelésén fáradozott egész életében: annak csak elporló hamvait zárja kebelébe az anyaföld: szelleme nemzeti közkinészé válva örök körforgásban él és működik: szelleme nemzeti közkinészé válva örök körforgásban él és működik az új és új nemzedékek lelki világában. Az ilyen munkás hazaszeretet nem ellobbanó pástortűz: ennek fénye átvilágít a jövő századokba is, ennek melege termékenyít, éltet, hevít és lángra gyújt az idők végtelenségéig; — ezt a sír éjszakája el nem olthatja.

Jakab Elek magyar hazaszeretetét, történetírói lelkesedését megkészszerzte az, hogy ő *székely* volt. Azok közé a történetírók közé tartozott, a kiknek nemesak tudásuk, de hitök és rajongásuk is volt. A hová a tudás fáklájája nem tudott bevilágítani: ott meggyújtotta hitének szövénnekét: a miről írott emlék nem maradt: arról megszólaltatta a néphit hagyományait, a regék és mondák tündérvilágát — s a nemzeti múlt elmosódott emlékeit bearanyozta a költészet zománczával.

A *székelyek története* volt az ő szellemének első és utolsó szerelme. Erről álmodta ifjú lelke első tündér álmait a Nyárád vize mellett; ennek megírására teremtett anyagi alapot férfikora delén a Szamos partján lakva, ennek áldozta munkás élete alkonyát. Budavárában íróasztalánál ülve: szelleme ott szárnyalt *Budavára* romjain; Buda várából Attila udvarhelyét keresték a régmulton révedező szejmei, írván a székelyek anyaszéke — *Udvarhelyvármegye történetét*.

Ott esett el ő is a harez mezején, ott hullott ki a toll munkás kezéből, miután már megrajzolta a székelyek őseinek hitt hunnok, a nemzeti királyok és az erdélyi fejedelmek lelkesítő korának történetét. A nemzeti hanyatlás korát megírni már nem volt ereje: az erdélyi fejedelemséggel az ő szíve is megszakadt s lelke elszállt oda, hol kedvelt hősei: a világverő Attila, Csaba királyfi, a Szapolyaiak, Rákóczyak, Apaffiak lelkeit vélte fölhalálni.

Jakab Elek holta után is hű maradt a székely hagyományokhoz. A székely ha kivándorol, örök álmát aludni haza vágyik, idegen földben nem nyughatik. Jakab Elek is elérte ez utolsó vágyát: holtteste második sírjában immár bérczes hazája földjében pihen: sírja fölött régi barátai, munkatársai emeltettek emléket, családja tagjai hullatják a szeretet könnyeit és szellemi rokonai hallgatják a kegyelet szavait.

Pihenj hát esendes rokonaid közelében haza tért hű fia Erdélynek. Álmodj a nemzeti dicsőségről és teljesedjenek álmaid. A székely hitregék egyike: Csaba királyfi regéje rajtad már beteljesedett; haza tértél holtod után évek múlva, hogy szellemed itt virraszson forrón szeretett székely s magyar néped felett.

A M. T. Akadémia koszorúja legyen tanúbizonyosága, hogy kegyelettel ápoljuk emlékedet s halhatatlannak tartjuk szellemedet, mert

„Nem halt meg az, ki a hazának élt!”

A kolozsvári egyetem a new-haveni egyetemhez.

Az Északamerikai-Egyesült-Államokban a new-haveni egyetem (Yale university) ez évi október 20—23-án üli meg fenállásának két-százados ünnepét. Az egyetemet Connecticut gyarmat részére III. Vilmos angol király 1701-ben voltaképen Saybrookban alapította meg s onnan 1716-ban tették át mai helyére, New-Hawenbe, mely a tenger mellett fekszik s jelenleg 81.000 lakosa van. Yale-egyetemnek azért nevezik, mert a londoni Elihu Yale 1718-ban fejedelmi alapítványt tett részére. Alapjait milliókkal növelte utóbb Peabody is, úgy, hogy az egyetem alaptőkéje most is a mi pénzértékünk szerint 86 $\frac{1}{2}$ millió korona, a mi kivétel nélkül társadalmi úton jött össze. Az egyetemnek most 260 tanára és 2517 hallgatója van.

A new-haveni egyetem meghívójára a kolozsvári egyetem a következő latinnyelvű üdvözlőirattal válaszolt:

Gilbert és Raleigh 1583. évi expedícióját, mely tudományosan először kutatta Uj-Anglia partjait, budai születésű magyar tagja *Par-menius* István, latin versekben készült megénekelni. Szerencsétlen halála után Uj-Angliáról az első bővebb leírást és térképet 1614-ben

az a John *Smith* készítette, ki kevéssel azelőtt még a magyarok szabadságáért küzdött s ezért erdélyi magyar nemességet nyert. Akkor már, a midőn a Connecticut-gyarmat tizenöt éves egyeteme 1716-ban Saybrookból végleg New-Havenbe költözött át, az ifjabb *Csécsi János* magyar iskoláinkban földrajzi előadást tarthatott Új Angliáról.

Azt a földet tehát, a honnan most, igen tudós férfiak, szíves meghívásokot érkeznek hozzánk, a magyar tudomány már akkor vágyott megösmerni, mikor annak népe először érintkezett az európai műveltséggel. Későbbben már nemcsak irodalmunk lelkesedett a szabadság, egyenlőség, testvériség nagy elveiért, miket dicsőséges harcok után köztársassággá egyesült hazátok tett az emberiség közkincesivé, hanem részben politikusainkat, katonáinkat is a ti polgári és hősi erényeitek buzdították a szabadságért utoljára vívott nagy küzdelmeikben.

Dicső hazátok azután nemcsak a politika hajótörtjeit fogadta nemes és páratlan testvéries szeretettel, hanem munkát adott azoknak a polgártársainknak is, kik ma nagyobb számmal élnek köztetek, mint a mennyi magyarral Árpád vezérünk ezer év előtt Magyarországot megalapította.

Nagy és bölcs királyunk alatt, kinek nevét viseli ifjú egyetemünk, mostan már mi is háborítatlan békében törekszünk a ti hírneves egyetemetek jelszávához híven a lux és veritas forrásainak elérésére. Lelkesít példátok, melyet két század óta oly lankadatlan buzgalommal adtok mindenkinek, ki haladni és hatni óhajt.

Mi, az ifjabbak és eredményekben szegényebbek, mély tisztelettel és őszinte szeretettel üdvözlünk benneteket, kik egyetemetek szerencsés fennállásának második századát töltitek be. Istentől újabb boldog századokat kívánunk kitünő egyetemeteknek, dicsőséget hazátoknak s testvéries jóindulatot kérünk tőletek továbbra is, a mi egyetemünk és a mi hazánk iránt.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. ig-választmánya oct. 9-én gyűlést tartott *Esterházy Kálmán* gróf elnöklete alatt, melyen legnagyobbrészt folyóügyeket intéztek el.

A titkár bemutatta: 1. *Tinódi Lantos Sebestyén* Ferdinánd királyhoz intézett levelét, melyben magyar nemességet és címert kért. A kívánt címerfestett képe a levél alsó részén látható: kardot és lantot ábrázol; 2. *Tinódi Lantos Sebestyén* címeres nemes levelét, melyet 1553. aug. 25-én Ferdinánd királytól kapott. Mindkét levélről fénykép-másolat vétetett az E. M. E. levéltára számára (Az érdekes levelek az E. M. múlt füzetében közöltettek.). 3. Gidófalvi Gálgyor Balázs címeres nemes levelét, melyet a XVII. sz. jeles erdélyi tudós Apafi Mihály fejedelemtől kapott (Jelen füzetünkben olvasható.). Az E. M. E. ig-választmánya Baranyai Károlynak, ki e becses nemeslevelet, a titkár közbenjárására, az E. M. E. levéltárának adományozta, köszönetet szavazott.